

**TÜRK-YUNAN SİYASİ İLİŞKİLERİNDE AZINLIKLARIN DİNİ KURUMLARI MESELESİ
(Patrikhane Örneği)**

Özet

Yunanistan, 433 yıl Osmanlı idaresinde kaldıktan sonra 24 Nisan 1830 yılında bağımsız bir devlet haline gelmiştir. O günden Bugüne iki ülke arasında çeşitli sorunlar yaşanmıştır. Bu sorunlardan birisi de Fener Rum Patrikhanesi meselesidir. Çünkü, Fener Rum Patrikhanesi ve Metropolitleri “Büyük Yunanistan”ı kurma hayaliyle, Osmanlı Devleti ve Türk Milli Mücadele dönemindeki faaliyetleri sebebiyle tartışma konusu olmuştur. Lozan görüşmelerinde de Patrikhanenin konumu çeşitli tartışmalara neden olmuş ve konu Bugün de hala tartışılmaya devam etmektedir. Diğer sorunlarda olduğu gibi Patrikhane meselesi de ülkelerin liderleri arasındaki ilişkilere ve devreye giren üçüncü aktörlere bağılı olarak inişli çıkışlı bir seyir izlemektedir.

Anahtar Kelimeler : Türkiye, Yunanistan, Fener Rum Patrikhanesi, Metropolit, Azınlıklar, Sorunlar

Abstract:

**TURKISH GREEK RELATIONS POLITICAL INSTITUTIONS RELIGIOUS
QUESTION OF THE MINORITY (PATRIARCHATE CASE)**

Greece, after 433 years of ruling under the Ottoman Empire, had obtained its freedom on 24 April 1980. Since then, various problems occurred between the two countries. One of these problems is the issue of the Patriarchate of Fener Rum. Because, Patriarchate of Fener "Rum" had been a question due to his activities of Patriarchate and Metropolitan towards to establishment of The Great Greece State in the period of Otoman State, during the Turkish National Struggle. During the Lousanne Conference, it had been caused of discussion that position of Patriarch and this issue have been discussing today. As with other problems, The Patriarchate issue, depending on the relationship between the leaders of the country and the third actors in a rolling continues.

Key Words : Turkey, Greece, Patriarchate of Fener Rum, Metropolitan, Minorities, Issues

* Dr., İlmî Araştırmalar Merkezi (İLAM)

Giriş

Türkler ve Yunanlılar, Ege'nin iki yakasında (zorunlu) ortak bir tarihe ve coğrafyaya sahip iki ayrı millettir. Ancak bu ortaklık, birleştirici değil; birini diğerinden ayırt eden, “ötekileştiren” ve bir tehdit unsuru haline getiren şey haline dönüşmüş durumdadır. Örneğin, aynı tarih, aynı kişiler, aynı kurum veya kurumlar, aynı mekanlar ve aynı sosyal gruplar, bu iki toplum için “ak”la “kara” gibi birbirinin zıddı, taraflara farklı şeyler söyleyen ve hatırlatan “ortak, ama ayrıştırıcı” birer unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Sözgelimi 29 Mayıs 1453 yılı: Türkler her 29 Mayıs'ta İstanbul'un fethini kutlarken Yunanlılar şehrin düşüşü ve Bizans'ın sonu nedeni ile ağıt yakarlar; 25 Mart 1821: Bu tarih Türklere Yunan isyanını ve İmparatorluğun çöküşünü hatırlatırken Yunanlılar için dört asırlık bir Türk esaretinden kurtuluşu ve büyük bir devrimi, uyanışı (Επανástαση / Epanastasi) ifade eder;. Her iki tarafın toplumsal hafızasında farklı anlamlar çağrıştıran bu tarihleri daha da çoğaltabiliriz. Dolayısıyla aynı tarihlerde biri yas tutar diğeri düğün bayram eder; birisi zafer gününü kutlarken, diğeri tarihinin acı hatıralarını tazeler. Aynı şekilde her iki toplum içerisindeki azınlıklar, hakları gasp edilmiş ve zulme uğramış “mazlum”lar ya da içerdeki “potansiyel tehdit”lerdir. Yine her iki toplum içerisindeki aynı nitelikte kurum veya kuruluşlar da, örneğin Yunanlılar için İstanbul'daki Patrikhane ve Patrik, Türkler içinse Batı Trakya'daki Müftülük müessesesi ve seçilmiş müftüler, bir tarafın “varlık nedeni” ve “milli hafızası” iken, karşı taraf içinse “beşinci kol” faaliyeti yürüten içerdeki potansiyel tehditlerdir. Bu yazımızda, işte böylesine birbiriyle ilişkili ve “çatışan iki komşunun” önce geçmişten bu yana tarihsel münasebetlerinin küçük bir fotoğrafını çekmeye çalışacağız. Ardından Türk-Yunan İlişkilerinin en önde gelen sorunlarından birini oluşturan, İstanbul Fener Rum Patrikhanesi'nden ve bu kurumun Türk-Yunan siyasi ilişkilerine etkisinden bahsedeceğiz.

1. Türk-Yunan Siyasi İlişkilerinin Tarihi Seyri

Modern Yunan tarihinde ana hatlarıyla 1453-1821 arası, “Türkokratoria” adı verilen Osmanlı hakimiyeti dönemidir. 1821 ayaklanması (Epanastasi) ile bağımsızlık mücadelesine girişen Yunanistan'ın bağımsızlığı, 14 Eylül 1829 yılında Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya arasında imzalanan Edirne Antlaşmasıyla tanınır; ardından 1832 İstanbul Antlaşması ile de Yunanistan'ın sınırları çizilir. Bu tarihten itibaren Yunanistan Türkler aleyhine topraklarını doğuya doğru sürekli genişletecektir. 1897 Osmanlı-Yunanistan savaşı, 14 Kasım 1913 Atina Barış Antlaşmasıyla¹ sonuçlanan Balkan Savaşları ile ilişkiler genelde savaş ve düşmanlık ekseninde devam eder. Osmanlı İmparatorluğu'nun 1. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmasıyla Yunanistan, 1919'da İzmir'i işgal eder ve Anadolu toprakları üzerinde “Megali İdea”yı gerçekleştirme hayaline kapılır. Ancak Yunanistan bu hayalin faturasını 1922'de, kendilerinin deyimi ile “Küçük Asya felaketi ve hezimetiyile” ağır bir şekilde öder. Fırtınalı geçen

¹ Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri Cilt 1, Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1953, s. 477- 488.

yılların (1919–1922) ardından, iki devletin de taraf olduğu Lozan Barış Antlaşması ile yeni bir döneme girilir.² Yeni dönemde iki ülkenin birbirlerine karşı tehdit algılamaları daha da güç kazanır.

1923 sonrası dönemde Türk-Yunan ilişkileri, Lozan'a da konu olan bazı anlaşmazlıkların giderilmesi üzerine odaklanmıştır. Bu sorunlar; nüfus mübadelesi,³ karşılıklı olarak azınlıkların hakları, Fener Patrikhanesi meselesi şeklinde sıralanabilir. Bunlardan bir kısmı çözümlenirken bazıları da, Ege adalarının silahlandırılması, kıta sahanlığı, karasuları, uluslararası hava sahası, Ege Adaları ve adaların silahtan arındırılması sorunu ile 1960'lardan itibaren sürekli gündemde olan Kıbrıs meselesi şeklinde gündeme gelen yeni sorunlarla günümüze kadar devam edecektir.⁴ Bu tarihi süreç içerisinde ilişkiler her zaman çatışma üzerine kurulu olarak devam etmez. Yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasıyla birlikte, birkaç yıl öncesine kadar birbiriyle savaşan iki ülkenin liderleri karşılıklı girişimlerle tarihi uzlaşmalara imza atarlar. Mustafa Kemal Atatürk ile Yunanistan Başbakanı Eleutherios Venizelos arasında 1930'da imzalanan "Dostluk Anlaşması" ile Türk-Yunan ilişkilerinde bir dostluk dönemi başlar. Aynı yıllarda karşılıklı üst seviyede ziyaretler yapılır. Venizelos Türkiye'yi ziyaret eder, bunu diğer ziyaretler izler. Şüphesiz dönemin en önemli olayı Alman ve İtalyan yayılcılığına karşı 1934'de yapılan "Balkan Antantı" antlaşmasıdır. Bu dönemde bir dostluk göstergesi olarak, 1937'de Selanik'teki Atatürk'ün doğduğu ev, Selanik Belediyesince Türk Başkonsolosluğu'na hediye edilir. 1941-1944'de Alman işgali sırasında ve 1944-1949 yıllarında Yunanistan'da yaşanan iç savaşta Türkiye Yunanistan'a elinden gelen desteği vermeye çalışır. II. Dünya Savaşı sonrası oluşan iki kutuplu dünyada Türkiye ve Yunanistan, Rusya'ya karşı ABD safında yer alırlar ve Balkan İttifakı'nı oluştururlar

1955'lerden itibaren başlayan Kıbrıs meselesi, Türk-Yunan ilişkilerinin günümüze kadar uzayacak olan en temel gündem maddesini oluşturur. 1974'de Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesi ile Türk-Yunan ilişkileri gerginliğin zirvesine ulaşır. Bu sıralarda askeri darbe nedeni ile iç sıkıntılar yaşayan Yunanistan ile Türkiye savaşın eşiğine gelirler. 1980'lerde ilişkilerde başlayan yeni arayışlar ve kırılğan temaslar ilişkilere yeni bir canlılık getirir, Türkiye Yunanistan'ın tekrar Nato'ya dönüşünde veto hakkını kullanmaz ve 40 yıldır bekleyen Patrikhanenin tamiri için talep edilen izni verir. Bu arada Yunanistan AB'ye üye olur ve Batı Trakya'daki Türk azınlığa karşı uyguladığı bazı kısıtlamaları kaldırmaya başlar.

² Lozan Antlaşması için bkz. İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, I (1920-1945), Ankara, 1989.

³ Kemal Arı, *Büyük Mübadele ve Türkiye'ye Zorunlu Göç 1923-1925*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları İstanbul 1995, s. 16-17.

⁴ Türkiye Cumhuriyeti Devletinin dış politikasında Yunanistan faktörünün olduğundan fazla büyütüldüğünü söyleyen uluslararası ilişkiler uzmanı Ahmed Davutoğlu, bu durumu Türkiye gibi büyük bir potansiyele sahip ülke için "bir ölçek küçülmesi" olarak tanımlamakta ve bunu ağır siklet bir boksörün karşısına daha hafif siklette bir boksörün çıkarılarak oyalanmasına benzetmektedir. Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, Küre Yay., İst., 2001 (4. Baskı), s. 147.

1987’de Türkiye’nin AET’ye üyelik başvurusu ile yeni bir dostluk girişimi başlatılır. Dönemin Türkiye Başbakanı Turgut Özal ile Yunanistan Başbakanı Andreas Papandreu 1988 Davos Dünya Ekonomik Forumu’nda bir araya gelir ve karşılıklı diyaloga dayalı bir ilişkiyi esas alan “Davos Süreci” başlar. Ardından 1999 sonrasında Türk Dışişleri Bakanı İsmail Cem ile Yunanistan Dışişleri Bakanı George Papandreu’nun inisiyatifi ile başlayan dönem, ilişkilere yeni bir boyut katar. Ancak tüm bunlara rağmen yanında Ege’deki sorunlar (karasuları, kıta sahanlığı, hava ihlalleri) halen çözümlenmiş değildir. Nitekim iki ülkeyi savaşın eşiğine getiren “Kardak krizi” ile karşılıklı bir bayrak gösterme yarışına girilir. Doksanlı yılların sonunda ise PKK ile Yunanistan işbirliği, Abdullah Öcalan’ın Kenya’daki Yunanistan Büyükelçiliği’nde yakalanması ilişkileri geren bir başka unsur olur.

2000’li yıllarda iki ülke arasındaki ilişkilerde temel sorunlar (Kıbrıs, Ege ve azınlık hakları meselesi) devam etmekle birlikte, öncesine göre nispeten daha ılımlı bir seyir takip eder. Karşılıklı ticari ve ekonomik ilişkiler, turizm gelirleri önceki yıllara göre artar, ilişkiler devlet merkezli olmaktan çıkıp, sivil toplum aktörlerinin devreye girmesiyle daha geniş bir tabana yayılmaya başlar.⁵ Yunanistan (başta Patrikhane olmak üzere azınlık meselelerinin daha kolay çözülebileceği düşüncesiyle) Türkiye’nin AB üyeliğine girişini destekler. 2006 Mayıs’ında, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’ın Atina ziyaretine, Yunanistan Başbakanı Konstantin Karamanlis 2008’de Ankara ziyareti ile karşılık verir. Böylece yarım asır sonra bir Yunan başbakanının resmi olarak Türkiye’yi ziyaret etmesi, siyasi çevrelerce önemli bir gelişme olarak görülür. Son olarak da Yunanistan’ın çiçeği burnunda yeni Başbakanı Yorgo Papandreu’nun ilk ziyaretini Türkiye’ye yapması ve akabinde Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan’ın 14-15 Mayıs 2010’de Yunanistan’ı ziyareti ve görüşmelerde “Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi”nin oluşturulması, böylece iki ülke arasındaki iş birliğinin kurumsallaştırılması, ilişkilerin geldiği nokta açısından son derece tarihi bir olaydır. Ancak bu yeni gelişmelerden hareketle tüm yukarıda sayılan iki ülke arasındaki sorunların kısa vadede çözülmesini beklemenin de gerçekçi olmayacağını da hatırlatmakta yarar var.

2. Türk-Yunan Siyasi İlişkilerinde Dini Kurumlar Meselesi : Patrikhane Örneği

Çalışmamızın başında kısaca temas ettiğimiz iki ülke arasındaki ilişkilerdeki temel sorunlardan birisi iki ülkenin azınlıklarının dini müesseseleridir. Bunlar; Türkiye’deki Fener Rum Ortodoks Patrikhane’si ile Yunanistan’ın Batı Trakya (Yunanistan’a göre Doğu Trakya) bölgesindeki Müftülük Müessesesinin ve bunlara bağlı kurumların (vakıflar, kilise ve camiler, din görevlileri, okullar, hayır kurumları vb.) sorunlarıdır. Biz burada sadece tarihten günümüze Türk-Yunan siyasi ilişkilerinde Fener

⁵ Sivil inisiyatif bağlamında **Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı’nın** İstanbul’da gerçekleştirdiği Türk-Yunan İlişkileri konulu bir sempozyum için bkz. *Proceedings of the International Conference on TURKISH-GREEK RELATIONS Issues Solutions Prospect*, March 9, 2006, Istanbul (Ed. by Fuat Aksu).

Rum Patrikhanesi'nin oynadığı rollerden ve bu kurumun siyasallaşmasından bahsedeceğiz. Ayrı bir çalışmayı gerektiren “Müftülük Meselesi”ni⁶ ise başka bir yazımızda ele almayı düşünüyoruz.

a. Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Patrikhane

Yunanistan'ın bağımsızlık mücadelesine giriştiği yıllardan başlamak üzere Türk Kurtuluş savaşının akabinde Lozan Antlaşmasıyla hız kazanan ve günümüze kadar süren Patrikhane sorunu, Türk-Yunan ilişkilerinin kadim meselelerinden birisini oluşturur. Tarihi süreç içerisinde Patrikhane önce Doğu Roma'nın (Bizans), ardından Osmanlı İmparatorluğu'nun ve en son olarak da Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin siyasi idaresi altında yaşamıştır. Dolayısı ile yüzyıllardır süregelen bir gelenekle, Patrikhanenin yapısı, konumu, işlerliği, kurumları, teolojik görüşleri ve bu teolojinin ifade tarzları, bağlı buldukları devlet(ler)le aralarındaki ilişkilere göre şekillenmiştir. Bizans döneminde Devlet-Kilise ilişkisi “Sezaropapizm” (Caesaropapism) denilen ve devlet başkanının aynı zamanda kilisenin de başı olduğu bir idari tarzda gelişmiştir. İstanbul'un Osmanlılar tarafından alınmasıyla (1453) bir Hıristiyan Ortodoks devleti olan Bizans yıkılmış ve onun yerini farklı bir dini kimliğe (İslam Dini) sahip olan bir başka devlet almıştır. Yeni dönemde her ne kadar Patrikhanenin kurumsal yapısında bir değişiklik olsa da Patrikhane kendisine tanınan birtakım haklarla cemaati üzerindeki etkisini sürdürmüştür. Osmanlı döneminde Rumeli ve Anadolu'dan başka Mısır, Suriye, Filistin, Kıbrıs, Mora, Girit gibi bölgelerdeki Ortodoksların yönetimi de İstanbul Rum Patrikhanesi'ne verilmiştir.⁷ “Millet Sistemi”⁸ esasına göre şekillenen Osmanlı devlet yönetimi, çeşitli din, mezhep ve ırklara bağlı toplulukları bünyesinde barındıran çok uluslu bir yapıya sahiptir. Bu yapıda her cemaat beratlarla kendisine verilen bu özerklik sayesinde kendi din, hukuk, gelenek ve eğitimlerini sürdürmüştür. Patrikhane de bu haklara istinaden kendi dini liderini seçme⁹, örgütlenme, âyin ve ibadetlerini kendi dini mekânlarında özgürce yapma; kilise, manastır, mezarlık, hastane, yetimhane vb. hayır kurumlarını açma; okullar açarak kendi dilleriyle eğitim yapma; evlenme, boşanma, çeyiz, miras gibi medeni hallerini kendi mahkemelerinde görmek gibi birçok haklara sahip olmuştur. Yeni yapıda dini toplumun liderleri de devletin birer memuru gibi temsil ettikleri toplumun yönetiminden Sultan'a karşı sorumlu

⁶ Bugün batı Trakya dediğimiz ve Türk azınlığın yoğun olarak yaşadığı İskeçe, Gümülcine ve Dedeağaç'ta yaşayan 150 bin Türk, birçok sorunla karşı karşıyadır. Bunlar; eğitim sorunu, müftülük sorunu, etnik kimliğin tanınmaması meselesi, demografik yapının değiştirilmeye çalışılması, ifade özgürlüğü ile ilgili sınırlamalar, vakıfların ve dini kurumların kontrolü, toprak ve arazi sorunu, ekonomik baskılar, kamu görevlerinde ayrıcalık, sosyal örgütlenmenin engellenmesi, siyasi katılım hakkının engellenmesi ve vatandaşlık sorunu gibi meseleler sayılabilir. Konuyla ilgili olarak bkz. Cem Şentürk, *Yunanistan'da Müftülük Sorunu*, Avrupa Batı Trakya Türk Federasyonu Yay, Witten 2006; Turgay Cin, *Yunanistan'daki Müslüman Türk Azınlığın Din ve Vicdan Özgürlüğü (Baş Müftülük ve Müftülükler Sorunu)*, Seçkin Yay. Ankara, 2003; Baskın Oran, *Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1991, s. 159-172; Yasemin Görüm, *Avrupa Konseyi Agit ve AB'de Azınlık Hakları ve Batı Trakya Sorunu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı (Doktora tezi), İstanbul 2006.

⁷ M. Süreyya, Şahin, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, Ötügen Yay., İst. 1980, s. 51-52; Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, Turhan Kitabevi, Ankara 2001, s. 104.

⁸ Millet Sistemi için bkz. Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi*, Ağaç Yay., İstanbul, 1992; M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek*, Klasik Yay., İstanbul, 2004.

⁹ Patriklerin seçilişi, Patrikhanenin iç işleyişi ve idari teşkilatı için bkz. Kenanoğlu, *a.g.e.*, 91-100; Şahin, *a.g.e.*, s. 88-96.

olmuşlardır. Patrik cemaatinin yönetiminden, etnik-dini alanın düzenlenmesinden devlete karşı sorumlu olup, temsil ettiği cemaatin Osmanlı dünyasına katılmasının da kefilisi olmuştur.¹⁰ Patrikhane kendisine verilen haklar çerçevesinde Ruhani reisleri azl ve cezalandırma (hapsetme, sürgün, dini vasfını geri alma) Metropolitlerle piskoposların tayin, azl ve muhakeme işlemlerine bakardı. Yine birtakım adli imtiyazlar, gümrük muafiyeti, cemaatin vergilerini toplama gibi konular da patrikhaneye tanınan haklardandı¹¹. Bu haklar Fatih'ten sonra gelen her padişah tarafından da tasdik edilmiş; Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim ve I. Mahmut dönemlerinde yeni birtakım imtiyazlar da verilmiştir.¹² On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı İmparatorluğu'nun güç kaybına paralel olarak Patrikhane de güç kaybına uğramaya başlamış ve milliyetçilik akımlarının etkisiyle Osmanlı'dan ayrılan uluslar kendi milli kiliselerini kurmuşlar, Patrikhane de ruhani bölgelerinin çoğunu kaybetmiştir.¹³ Buna ilaveten Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Tanzimat ve Islahat hareketleri çerçevesinde birtakım reformların yapılması ile Patrikhane eski nüfuzlu konumunu giderek kaybetmeye başlamıştır.

Bağımsızlığını kazanan Yunanistan Devleti, “*Büyük Fikir, Düşünce*” anlamına gelen “*Megali İdea*”yı bir devlet politikası haline getirir. Bu düşünce, Osmanlı toprakları da dahil olmak üzere Rumların yaşadıkları bütün toprakları Yunanistan bayrağı altında toplamayı hedefleyen fanatik milliyetçi ve yayılcı bir dış politika siyasetidir.¹⁴ Yunanistan devleti bu amaçla başta Anadolu ve Balkanlar olmak üzere Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan Rumların yaşadıkları tüm bölgelerde bu ideali gerçekleştirmek üzere harekete geçer, Osmanlı Devleti içerisindeki Rumları ve onların Osmanlı nezdindeki temsilcisi olan Patrikhane'yi bu idealin peşinden sürüklemeye çalışır. Şüphesiz başlangıçta Osmanlıdaki tüm Rumların ve Patrikhane mensuplarının bu işte Yunanistan'la birlikte olduklarını söylemek kolay değildir, ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun gittikçe zayıflamaya başlaması, batılı devletlerin de her fırsatta azınlık meseleleri bahanesiyle Patrikhane'yi de desteklemeleri ile “*Megali İdea*” fikri gittikçe Rum halkı ve Patrikhane çevrelerince taraftar kazanmaya başlar. Buna karşı Rumlarla Türklerin bir arada yaşayabileceğini savunan “*Helen Osmanlılığı*” (Hellinootomanismos) düşüncesini dile getirenler de bulunmaktadır, ancak bunlar diğerlerine göre azınlıkta kalırlar.¹⁵ Özellikle Fransız ihtilali ile batıdan gelen milliyetçilik akımları Patrikhane'yi ve ona bağlı Ortodoks cemaatleri çok yakından etkiler. Avrupa'da eğitim öğretim gören gerek Rum halk ve gerekse Patrikhane'ye bağlı Heybeliada Ruhban Okulu'ndan mezun olup batıda yüksek öğrenimlerini

¹⁰ bkz. 2004.; Anagnostopulu, “Tanzimat ve Rum Milletinin Kurumsal Çerçevesi..” s. 29,33.

¹¹ Elçin Macar, *Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi*, İletişim Yayınları, İst., 2003.s. 51; Şahin, *a.g.e.*, s. 65-75

¹² Şahin, *a.g.e.*, s. 37-64; Macar, *a.g.e.*, s. 42.

¹³ İlk olarak 1821 Mora isyanının ardından 1833'de Yunan Kilisesi bağımsızlık kazanır ve Fener'den ayrılır. 1879'da Sırp Kilisesi ve 1865-1885 yıllarında ise Romanya Kilisesi bağımsız olurlar ve Fener de bunları kabul etmek zorunda kalır. Bulgar Kilisesi de 1870'de kurulur ve 1872'de ise Padişah'tan onay alır. Ancak diğer Balkan kiliselerinin aksine Fener, Bulgarların bağımsızlığını Yunan-Bulgar çekişmesi nedeniyle ancak 1945'de tanıır.

¹⁴ Macar, *a.g.e.*, s. 60.

¹⁵ Herkül Millas, *Geçmişten Bu Güne Yunanlılar Dil, Din ve Kimlikleri*, İletişim Yay. İst. 2003. s. 171,176, 221.

tamamlayan ruhbanlar bu yeni fikirlerden etkilenirler.¹⁶ Bir kısım dini liderlerin de milliyetçi bir söylem geliştirmeleri ile Patrikhane'nin söylemi de bir anlamda milliyetçi bir renge bürünür.

Aslında Osmanlı İmparatorluğu da bunun farkındadır. Özellikle Mora isyanından sonra Patrikhane'ye olan güven iyice azalmış, bu durum Babıali'nin gözünde Kurumu şüpheli hale getirmiş, Patrikhane ve Yunanistan ilişkilerinin daha dikkatli izlenmesini gerektirmiştir. Bu sıralarda bir oranda Batılı devletlerin müdahalesi ile azınlıkların haklarını iyileştirmeye yönelik olarak yapılan ve Osmanlı Millet sistemini ortadan kaldıran 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanları, Gayri Müslimler lehine birtakım yeni düzenlemeler getirir.¹⁷ Ancak bu yeni düzenlemelerden Patrikhane oldukça rahatsızdır. Zira Patrikhane cemaat üzerindeki etkisinin azalacağı, manevi itibarının zedeleneceği ve birtakım haklarını yitireceği endişesiyle bu yeniliklere karşıdır.¹⁸ Bu yeniliklere ilaveten 1862'de yayımlanan yeni Rum Patrikliği nizamnamesi ile Kutsal Sinod'un yanında "Karma Meclis"(Meclis-i Muhtelit)de Patrikhane'nin yönetiminde söz sahibi olur. Bu meclis, Kutsal Sinod'la birlikte Patriğin başında bulunduğu Patrikhane'nin en yüksek milli ve dini iktidarını temsil etmektedir. Bununla amaç rahiplerin cemaat üzerindeki etkisini kırmak veya en aza indirmektir¹⁹. Ayrıca yapılan düzenlemeler Rumların dışında olup Patrikhane'ye bağlı olan diğer uluslara da birtakım haklar verir. Bu da diğerlerine göre daha itibarlı ve nüfuz sahibi olan Patrikhane'yi iyice tedirgin eder, Patrikhane bundan sonra yapılan bu tür düzenlemeleri "Patrikhane'nin asırlık haklarının gaspı" olarak nitelendirerek bunlara karşı çıkar.²⁰ 1865'de yayımlanan Patrikhaneler nizamnamesi de Gayri Müslim Cemaatlerin ruhani idareleri ile ilgili esaslı düzenlemeler getirir. Babıâli böylece Patrikhane ile birlikte diğer Gayri Müslim ruhani liderleri, cemaatleri ve kurumları üzerinde bir denetim kurmaya çalışır. Tüm bu kanunların uygulaması sırasında hükümetle Patrikhane zaman zaman karşı karşıya gelir; Patrikhane bu durumlarda hem Yunanistan hem de Avrupalı devletlerden destek görür.

Bu dönemlerde Rum cemaatinde ekonomik ve eğitim konularında belli bir ilerleme göze çarpar. Zaman dilimi olarak 19.yy. ortalarından başlayıp Birinci Dünya Savaşı öncesine kadar süren bu dönem, Osmanlı bünyesindeki Rum cemaatinin en parlak dönemi, adeta "altın devri" olarak kabul edilir.²¹ Avrupa ile yapılan ticaret sayesinde birçok Rum bankerler ve Rum aristokrasisi ortaya çıkar.

¹⁶ Yurt dışında eğitim gören Heybeliada Ruhban Okulu Mezunları için bkz. **Salih İnci**, *Dinler Tarihi Açısından Heybeliada Ruhban Okuluna Genel Bir Bakış*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi) Konya, 2007, s. 234-238.

¹⁷Bülent Atalay, *Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri (1908-1923)*, Tarih ve Tabiat Vakfı, İst. 2001. s. 16.

¹⁸ Athanasios Anagnostopulu, "Tanzimat ve Rum Milletinin Kurumsal Çerçevesi, Patrikhane, Cemaat Kurumları, Eğitim", *19. Yüzyıl İstanbul'unda Gayri Müslimler* (editör Pinelopi Stathis), (çev. Foti ve Stefo Benlisoy), Tarih Vakfı Yurt Yay., İst. 2003, s.14-15.

¹⁹ Daha geniş bilgi için bkz. "1862 Rum Patrikliği Nizamı, Meclis-i Muhtelit-i Daiminin Sureti Teşkiline Dair Bölüm, Birinci Madde vd.", *Düster*, cilt II, s. 902 vd.

²⁰ Anagnostopulu, "Tanzimat ve Rum Milletinin Kurumsal Çerçevesi.." s. 6-7.

²¹Millas, *a.g.e.*, s. 216 – 219.

Zenginlerin maddi desteğiyle Rumlar arasında çok geniş, etkili ve ciddi bir kültürel canlanma meydana gelir. Birçok yerde kız mektepleri dahil çok çeşitli okullar, hastaneler, dernekler açılır.²²

1865’de yürürlüğe giren “*Rum Patrikliği Nizamati*”²³ ile birlikte Patrikhane’nin devletle ilişkisi daha çok bir çatışma şeklinde seyir takip eder. Zira hükümet, Patrikhane denetimindeki okullarda devlet aleyhine yapılan propagandaları, usulsüz tayinleri ve diğer Patrikhane kurumlarını denetlemek ister, buna karşı da Patrikhane Avrupa devletlerinden ve Yunanistan’dan aldığı destekle birtakım restleşmelerle karşılık verir; bu nedenle Patrikler, bazen Avrupa’da kamuoyu oluşturmak gayesiyle tüm kiliseleri kapatma kararı alırlar. Bu çekişmenin dozajı zaman zaman düşer, kimi zaman da yükselişe geçer ve çeşitli gerilimlere yol açar.²⁴

b. Osmanlı Dönemi Türk-Yunan İlişkilerinde Patrikhane Meselesi

On dokuzuncu yüzyılın özellikle ikinci çeyreğinden itibaren Osmanlı coğrafyasının milliyetçilik akımları ile çalkalanmaya başladığı dönemlerde Patrikhane meselesi yeni kurulan Yunanistan Krallığı ile Osmanlı Devleti arasındaki siyasi ilişkilere konu olur. Batılı devletlerin Osmanlı’daki azınlıkların haklarını korumak bahanesiyle, Ortodoksların hamiliğine soyunan Rusya’nın ise “dindaşlarını” koruma gerekçesiyle Patrikhane’yi desteklemeleri ile Patrikhane uluslararası bir sorun haline getirilir. Konuyla ilgili ilk olay Yunanistan’ın Mora isyanında bağımsızlığa giden yolda Patrikhane tarafından desteklendiği şeklindeki genel kanaattir. Fener bu iddiayı reddeder ve 1833’de Yunan Kilisesi’nin bağımsızlık kararına karşı çıkar. Ancak Osmanlı Devleti Patrikhane’yi suçlu bulur ve Patrik V. Gregorius’la birlikte bazı Metropolitleri idam eder. Ortodoks dünya için bir sembol olan Patriğin asılması olayı devlet ve Patrikhane ilişkileri açısından bir dönüm noktası olmuştur. Patrikhane Yunan Kilisesi’nin bağımsızlığını (otosefalliğini) ancak 1850’de kabul eder. İlerleyen yıllarda Osmanlı İmparatorluğu ile Yunanistan arasında Patrikhane’nin konumu, kurumları, hakları ve Patriklerin seçimi gibi konular nedeni ile sık sık sorunlar yaşanmaya başlanır.

Patrikhane çevresinde, Fener Patriği İoakim III’ün²⁵ döneminde karşıt iki siyasi düşünce ortaya çıkar. İki çizgi arasındaki kutuplaşma İoakim III’ün ikinci patrikliği döneminde (1901-1912) daha da belirginleşir. Bunlardan ilki başını İoakim’in çektiği ve kendilerine “İoakimciler” denen topluluktur. Bu grubun temel hareket noktası, Patrikhane’nin Fatih döneminden beri verilmiş olan imtiyazlarının

²² Bkz. Milas, *a.g.e.*, 216-217; Haris Eksertzoğlu, *Osmanlı’da Cemiyetler ve Rum Cemaati Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyyesi, 1861-1912*, (çev. Foti Benlisoy-Stefo Benlisoy), Tarih Vakfı Yurt Yay. İst., 1999., s. 9-14.

²³ 1862’de hazırlanıp 1865’de yürürlüğe giren “*Rum Patrikliği Nizamati*”nın tam Türkçe metni için bkz. Yorgo Benlisoy-Elçin Macar, *Fener Patrikhanesi*, 71-107.

²⁴ Atalay, *a.g.e.*, s. 15 vd., Macar, *a.g.e.* s. 52-67.

²⁵ 1834’de İstanbul’da doğan İoakim III, Osmanlı’nın son dönemlerinde (1878-1884, 1901-1912) görev alan en önemli ve etkin patriklerin başında gelir. 1878’de Patrik olur ve ikinci Patrikliği sırasında 1912’de ölür. Yaşadığı dönem gerek Patrikhane içerisindeki ilişkiler gerekse devletle olan ilişkileri bağlamında çok hareketli ve tartışmalı bir devirdir. Patrikhane’de iz bırakan son dönemin en önde gelen din adamlarından birisidir. Tasos Ath. Griçopulos “İoakim III” *Triskeftiki ke İthiki Engiklopedia* (bundan sonra kısaca bu ansiklopediden “*ÖHE*” şeklinde bahsedilecektir), Atina, 1965, c.7 VII/1102-1104; Prokopiu Çımani (İpiretu), *Apo İpsili Skopia İ Patriarhe Konstantinopleos*, (1775-1972) II. Cilt, Atina, 1981, s. 210-228.

korunması, Patriğin “*ethnark*”, yani “*milletbaşı*” oluşu geleneğinin sürdürülmesidir. Amaçları, Osmanlı toplumundaki azınlıklar içerisinde Rumların en fazla okur yazar grubu oluşturması sebebiyle kültürel bir hakimiyet çerçevesi içerisinde Osmanlı’yı içerden fethederek Bizans’ı yeniden kurmaktır. Kurtuluş savaşı sırasındaki meşhur Trabzon Metropolitisi Hrisantos (1938-1941 Atina Başpiskoposu) ile Patrikhane arşivcisi ve tarihçisi Manuel Gedeon’un²⁶ içinde bulunduğu bu grup daha entelektüeldir. 1897’de Yunanistan’ın Osmanlıya yenilmesiyle patrikhane bu grup güç kazanır.²⁷ Patrikhane’deki ikinci grupsa doğrudan Yunanistan’ın siyasi önderliğinde Osmanlı ve Balkanlardaki Rumları da içine alacak şekilde “Büyük Yunanistan”ı kurmayı hedefleyen “*Megali İdea’cı*” çizgidir. İleride daha detaylı değinileceği gibi, bu çizginin en önemli temsilcileri arasında Amasya Metropolitisi Yermanos Karavangelis, İzmir Metropolitisi Hirisostomos Kalafatis, Patrik Vekili ve Bursa Metropolitisi Dorotheos gibi isimler yer alır. Yunanistan başbakanı Venizelos’la müşterek fikirlere sahip olmaları sebebiyle bu grup “Venizelosçular” olarak da bilinir. Diğer gurupsa Yunanistan’da Venizelos’un rakibi olan Kralı destekledikleri için “Kralcılar” olarak adlandırılır.

Bu arada Yunanistan zaman zaman Patrikhane mensubu din adamlarına ve Ruhban Okulu öğretmenlerine üstün hizmetlerinden dolayı Yunan Devlet Nişanı verir. Örneğin 1862’de Ruhban Okulu’nun (ilk) müdürü Konstantinos Tıpalidos’a (1844-1864), 1872’de yine Okul Müdürü Filotheos Viriennos’a, 1889’da Yermanos Grigoras’a ve okuldan bir öğretmene Yunanistan tarafından bir devlet nişanı verilir.²⁸ Bu son nişanın kabulü için de Babıali’den izin talebinde bulunulur.²⁹

Patrik İoakim III’ün 1912’de ölümü ile Osmanlı Devletiyle Yunanistan arasında Patrik seçimi sorunu yaşanır. Yunanistan Megali İdeacı birinin Patrik seçilmesi için çaba sarfeder ve bu maksatla Amasya Metropolitisi Yermanos Karavangelis’in patrik olması için çaba sarf eder. Yapılan çekişmeli seçimde adaylar birbirine yakın oranda oy alırlar. 27 Ocaktaki oylamaya göre Kadıköy Metropolitisi Yermanos 47, Amasya Metropolitisi Yermanos 42, İraklia Metropolitisi Grigorios 38, Terkos Metropolitisi Kallinikos 38 ve Vize Metropolitisi Anthimos 34 oy alır. Sonuçta en çok oyu alan Kadıköy Metropolitisi Yermanos Kavakopulos, 28 Ocak 1913’de “Yermanos V” adıyla Patrikliğe seçilir.³⁰ Yunanistan her ne kadar kendi adayının Patrik seçilmesini çok az oyla kaybetse de Patrikhane üzerinde bir baskı unsuru olmaya devam eder

²⁶Manuel Gedeon 1851’de İstanbul’da doğar. 1869’da Mektebi Kebir’den (şimdiki adıyla Fener Rum Lisesi) mezun olur. Bir süre İstanbul Rumlarınca yayımlanan “Proia” (1876) ve “Anatolia” (1877) gazetelerinde çalıştıktan sonra Osmanlı Döneminde Patrikhanenin en önemli dergisi olan ve Patrik İoakim III tarafından çıkarılan meşhur “Ekklessia Alithia”da çalışmaya başlar ve tam 43 yıl (1880-1923) yazı işleri müdürlüğü görevini yapar. Patrikhanenin 19. yy. sonu ile 20.yy’a damgasını vuran en önemli şahsiyetlerinden birisidir. H.G. Patrinelis, “Manuel Gedeon”, *Thiriskeftiki ke İthiki Engiklopedia*, Atina, 1964, 4/ 241-243,

²⁷Macar, *a.g.e.*, s. 59-60

²⁸ İnci, *a.g.e.*, s. 141-142, 146.

²⁹ BOA. İ.DH. 1138/ 88817. 10 Şevval 1306 / 9 Haziran 1889.

³⁰ Griçopulos, “Yermanos V” *Thiriskeftiki ke İthiki Engiklopedia (ΘHE)* Atina, 1964, IV/399; Çımani, s. 264-266; Dimitriu Mavropulu, *Patriarhike Selides, To İkumenikon Patriarhion apo 1878-1949*, Atina, 1960., s. 67.

ve birtakım sorunlarda Patrikhane lehine Osmanlı aleyhine kamuoyu oluşturmaya çalışır. II. Meşrutiyetin ilanı ile gündeme gelen yeni düzenlemelerde, Bulgarlar ve Yunanlılar arasındaki kilise ve mekteplerin paylaşılmasını düzenleyen Kilise ve Mektepler Kanunu ve bunların uygulamasında doğan sorunlarda, devletin Rum okullarında Yunanistan lehine propagandaların yapıldığı gerekçesiyle okulları denetlemeye ve Patrikhanenin imtiyazlarını kısıtlamaya yönelik çabalarında, Patrikhanenin Batı kamuoyunu arkasına almak için sık sık okulları ve mektepleri kapatma tehdidi alması gibi olaylarda Yunanistan sürekli Osmanlı aleyhine lobi faaliyetlerinde bulunur.³¹ I. Dünya Savaşı'nın başladığı yıllarda Patrikhane, hükümet tarafından, devletin savaş gücünü kırmak için Yunanistan ve itilaf devletleri lehine propaganda ve tahriklerde bulunmakla itham edilir. Patrik ise, kamuoyu oluşturmak maksadıyla Mayıs 1914'de (Yunanistan elçiliğinin isteği doğrultusunda) Osmanlı Devleti'nin aldığı Rum mallarına yönelik boykot kararının kaldırılması ve daha o dönemlerde Yunanistan'la Osmanlı Devleti arasında gündeme gelen nüfus mübadelesine tepki için Rum Kilise ve okullarını kapatma kararı alır. Mübadele ile cemaatinin azalacağı endişesini taşıyan Patrikhane sözkonusu bölgelere görevli papazlar göndererek halkı bundan vazgeçirmeye çalışır. Savaş nedeniyle mübadele askıya alınır. Bu dönemde başını Trabzon Metropoliti Hirisantos ve Amasya Metropoliti Yermanos'un çektiği Pontus faaliyetleri de artmaya ve teşkilatlanmaya başlar.³² Osmanlı Devleti'nin savaştan yenik çıkmasıyla birlikte bu fırsattan azami derecede istifade etmek isteyen Patrikhane, yeni dönemde konjektöre daha uygun, "Megali İdea"nın hayata geçirilmesini sağlayacak daha aktif bir Patrik seçmeye karar verir. Venizelist karşıtı olan Patrik Yermanos V, 12 Ekim 1918'de istifa ettirilerek yerine tam bir "Megali İdea" taraftarı olan Bursa Metropoliti Dorotheos, "Patrik Vekili" sıfatı (*İocum Tenens*) ile seçilir. İstifasının ardından 1920'de ölen Yermanos V, Osmanlı Hükümetinden aldığı beratla Patriklik makamına çıkan en son Patrik olarak tarihe geçer.³³

I. Dünya Savaşı'ndan Osmanlı Devleti'nin mağlup olarak çıkması "Megali İdea" ve "Pontus Rum Devleti" hayali peşinde koşanlar açısından yeni bir dönemin başlangıcı olur. Zira 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi, müttefiklere çıkarlarının tehlikede olduğu her yerde duruma müdahale etme hakkı verir (7. Madde). Bu durum Rumların, müttefiklerin müdahale etmelerini sağlamak üzere Hristiyan nüfusu harekete geçirmeleri için iyi bir imkândır. Fener Rum Patrikhanesi, artık hemen bütün siyasi faaliyetlerinde Yunanistan hükümeti ile işbirliği yapar. Yunanistan'dan, Rusya'dan ve Amerika'dan Rum muhacirin

³¹ Atalay, *a.g.e.*, s. 35-80.

³² Atalay, *a.g.e.*, s. 84 vd.; Macar, *a.g.e.* s. 62-63.

³³ Griçopulos, "Yermanos V" s. 399-400; Çimani, s. 269.

Türkiye'ye yerleşmesini sağlar.³⁴ Fener Rum Patrikhanesi ile Yunan Hükümeti arasındaki işbirliği neticesinde varılan değerlendirmeye göre Rumlar 1919 yılı seçimlerine katılmazlar.³⁵ Konuyla ilgili olarak Mustafa Kemal Paşa 8 Kasım 1919'da Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya gönderdiği raporda Patrikhanenin Yunan sefaretinden aldığı emirler doğrultusunda nasıl hareket ettiğine dair geniş bilgiler verir.³⁶

Yeni dönemde artık Patrikhane tamamıyla Yunanistan'la birlikte hareket eder. Bir bakıma Yunan Başbakanı Eleftheros Venizelos'un "*Patrikhane Yunanistan emrine girmelidir; bu surette birleşmiş bir Patrikhanenin ilerideki milli davalarda rolü pek büyük olacaktır*" şeklindeki ifadesi gerçek olmuştur.³⁷ İstanbul'un zengin tüccarları ile de arası iyi olan Dorotheos'la birlikte Patrikhanede "Venizelist Dönemi" başlar. Venizelos tarafından belirlenen Örgütlenme Sistematiğine göre Patrikhane, bünyesinde *Mavri Mira Derneği*" kurulur. Derneğin görevi bütün illerde çeteler kurmak ve yönetmek, mitingler ve propagandalar yaptırmak şeklinde belirlenir. "1862 Patriklik Nizamı"na göre 41 gün içinde yeni bir patriğin seçilmesi gerektiğinden İstanbul hükümeti bu süre içerisinde bir patrik seçmeyen Patrikhane'yi uyarır. Patrikhane bu uyarıyı hiç dikkate almaz, üstelik Dorotheos, 21 Ocak 1919'da Rum Okullarında Türkçe eğitimi yasaklar. Dorotheos'un Anadolu ve Rumelideki metropolitleri İstanbul'a çağırarak Patrikhane'yi adeta bir ihtilal merkezinin bürosu haline çevirdiği, döneminde Patrikhane kanalı ile Rumlara silah ve mühimmatın dağıtıldığı da söylenir. İşgal kuvvetleri ile artık tam bir işbirliği içerisinde olan Dorotheos'un liderliğindeki Patrikhane, 9 Mart 1919'da da Osmanlı Rumlularının vatandaşlık görevlerinden muaf olduklarını ve bundan böyle artık Patrikhane'nin Osmanlı resmi kurumları ile her türlü ilişkiyi kestiğini ilan eder. Ardından Patrikhaneye Yunan bayrağı çeken Patriklik Konseyi 16 Mart 1919'da Rum Kiliselerinde alınan "Yunanistan'la Birlik" kararını açıklar. Daha sonra aralarında Trabzon Metropolitleri Hrisantos'un da bulunduğu bir heyetle Barış Konferansı'na katılmak için Paris'e giden Dorotheos 20 Martta Konferansa, Türklerin artık bittiğini, İstanbul'un Yunanistan'la birleşmesi gerektiğini talep eden bir muhtıra sunar. Muhtırada özetle şunları dile getirir :

"Türkiye hem askeri hem de mali açıdan tükenmiş durumdadır; kaderinin onu mahkum ettiği batışını hiçbir şey engelleyemeyecektir...Uğradığımız felaketler saymakla bitmez. Bunlar arasında zorla ve baskı ile din değiştirmek, dinini değiştirmeyenleri katletmek de vardır...(Yıllardır) Her sene binlerce

³⁴ BOA, DH-KMS, 47-2/42.

³⁵ Atalay, *a.g.e.*, s. 120.

³⁶ H.T.V.D, Yıl: 4, (Mart 1995), Sayı: 11, Ves. No: 256.

³⁷ *Pontus Meselesi*, Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi Yayınları, Ankara, 1338 (1922), s 30.

*erkek çocuğumuz yeniçeri yapılmak üzere elimizden alındı... Kurtarılmamış tüm Rumların anavatanda bir araya gelmelerini arzu ediyoruz*³⁸

Dorotheos'un başında bulunduğu Patrikhane 24 Mayıs'da İzmir'in işgalinden duyduğu memnuniyeti ifade eden bir bildiri yayımlar, İzmir Metropoliti Hrisostomos'a tam destek verilir. Aynı şekilde Karadenizdeki Pontus faaliyetlerini organize eden Hrisantos ve Karavangelis de Patrikhaneden azami ölçüde destek alırlar.³⁹ Dorotheos, Barış şartlarının görüşüldüğü I. Londra Konferansına, Loyd George'a hitaben 14 Şubat 1920'de yazdığı bir mektupta da kendileri için çok önemli ve mukaddes bir şehir olan İstanbul'un Yunanistan'a verilmesi gerektiğini ifade eder. Mektuptan bazı önemli pasajlar :

*“İstanbul hiçbir vakit ne kültür, ne de nüfus olarak Türk olmamıştır. Müslümanlar için değil, fakat Yunanlılar için mukaddes bir şehirdir. (Muttefik) Kuvvetlerin Türkleri İstanbul'dan atmaması bir zaaf telakki edilecektir. Halbuki İstanbul Yunanistan'la kuvvetli bir bağla bağlanmazsa Yunanlıların arzuları hiçbir vakit yerine getirilmemiş olacaktır... Artık yeniden dünyaya gelen Yunanistan Türk mayasına tahammül edemez. İstanbul'dan Türk hükümeti ve Türk Sultanı atılmalıdır. Sulh konferansının en adil hareketi, doğudaki cinayetlerin yeniden tekrarına mani olmaktır, medeniyetin ve sulhun haklarını vermesidir.”*⁴⁰

Bu olaylar esnasında Patrikhanenin hiç de hesaba katmadığı bir gelişme olur. Mustafa Kemal'in önderliğinde Anadolu'da örgütlenen ve hızla gelişen Ankara merkezli Türk Kurtuluş mücadelesinden kaygı duyan Dorotheos, Ankara'nın askeri başarıları nedeni ile 1921 başlarında toplanan Londra Konferansı'na da Patrikhane'yi temsilen bizzat kendisi katılır. Bu seferki toplantıda Yunanistanı Venizelos'un iktidardan düşmesi ile başa gelen “Kralcılar” temsil eder. Bu nedenle bu dönemde “Venizelist” çizgisini sürdüren Patrikhane ile Yunan temsilcilerinin araları pek de iyi değildir. Buna ilaveten İngiltere Başbakanı Loyd George'nun, Konferansta Patrikhane'yi resmi bir muhatap kabul etmemesi, Dorotheos ve ekibi üzerinde soğuk bir duş etkisi yaratır. Böyle sıkıntılı bir anda kalp krizi geçiren Dorotheos İstanbul'a dönmeden 6 Mart 1921'de orada ölür.⁴¹

İstanbul hükümeti ve ardından Ankara hükümetinin Yunanistan'la ilişkilerinde sorun yaratan Patrikhanenin en önemli isimlerinden birisi de İzmir Metropoliti Hrisostomos Simirnis Kalafatis'tir.⁴²

³⁸ Macar, *a.g.e.* s. 68.

³⁹ Atalay, *a.g.e.*, s. 101-102, 146 vd., Macar, *a.g.e.* s. 66-69.

⁴⁰ Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, İst. 1967, s. 236. (Naklen Macar, *a.g.e.* s. 73)

⁴¹ Atalay, *a.g.e.*, s. 127-129; Patrik Vekili sıfatı ile yaptığı faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz. Dimitriu Mavropulu, *Patriarhike Selides*...s. 97-136.

⁴² Hrisostomos Simirnis, 1867'de Bursa / Mudanya'ya bağlı bir belde olan Zeytinbağı'nda (Triglia) doğar. 1891'de HRO'dan mezun olur. 1910'da İzmir Metropoliti olarak atanır. 27 Ağustos 1922'de İzmir'de işgal döneminde yakınlarını kaybeden İzmir halkı tarafından öldürülene kadar bu görevi sürdürür. Onunla ilgili Yunanca çalışmalar için bkz. K. Politi, *Hrisostomos O Smirnis*, Atina, 1934); Nik. L. Foropulos, “Hrisostomos O Kalafatis” *ÖHE*, XII/411-417, Atina 1968; Hristu Sokr. Solomonidi, *O Simirnis Hrisostomos*, I-II, Atina, 1971; İoannu D. Drulia, *O Ethnomartis Simirnis Hrisostomos ke İ Enotita ton Ekklision*, Atina, 1988; Türkçe çalışmalar için de bkz. Bilge Umar, *İzmirde Yunanlıların Son Günleri*, Ankara, 1974, s. 308-320; Konuyla ilgili Osmanlı Arşivlerindeki bazı belgeler için bkz. Atalay, *a.g.e.*, s. 160-183.

1910'da İzmir Metropoliti olunca 28 Haziran 1910'da izinsiz olarak bir miting yapar.⁴³ 11 Mayıs 1911'de Babıali Patrikhaneye gönderdiği tezkerede Hrisostomos'un Rum Okullarındaki öğrencileri Yunan marşları okutmaya zorladığını, onların milli bayramlara katılmalarını engellediğini, okullara Yunanistan vatandaşı ve kendi yandaşlarını öğretmen olarak tayin ettiğini haber aldığını bildirir.⁴⁴ Birinci Dünya Savaşı öncesinde sahil şeridi bölgelerde yaşayan Rumların daha iç bölgelere nakli ve ardından da Yunanistan'la nüfus mübadelesine gidilmesi gündeme gelir. Hrisostomos, bunun engellenmesi için İstanbul hükümetine, Yunanistan Başbakanı Venizelos'a ve İstanbuldaki yabancı konsoloslara mektuplar gönderir.⁴⁵ Tüm bu olaylardaki faaliyetleri nedeni ile İzmir Valisi Rahmi Bey'in emriyle şehir halkını açıkca kin ve düşmanlığa teşvik ettiği gerekçesiyle İstanbul'a gönderilir.⁴⁶

Savaşın Osmanlı devletinin yenik çıkması ile Hrisostomos dört yıl aradan sonra tekrar İzmir'e döner, kendisini bekleyen kalabalığa özgürlük nutukları içeren bir konuşma yapar,⁴⁷ İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali edilmesi için yoğun çaba sarf eder ve işgali kolaylaştıracak ortamı hazırlamaya çalışır. 25 Ocak 1919'da, Rumların belediye seçimlerine katılmasını engeller, İşgali meşrulaştırmak için Türklerin Hıristiyanları katlettiklerine dair bir kitap yayımlar ve Müttefik Devletlerin temsilcilerine gönderir.⁴⁸ Hrisostomos'a nihayet beklediği haber 1 Mayıs'ta ulaşır. İzmir'deki Yunan Albayı İlias Mavrudis, Paris'de bulunan Venizelos'dan, İzmir'in Yunanlılara verildiği haberini alır almaz bunu Metropolite iletir. Uğruna bütün bir ömrünü adadığı idealinin gerçekleşmesinin artık an meselesi olduğu haberini alan Hrisostomos'un tepkisi (Politis'in ifadesiyle), "*Hrisostomos, başlangıçta ne diyeceğini bilemez. Daha sonra diz çökerek telgraflı eline alır, dudaklarına götürür, ardından ellerini gökyüzüne kaldırarak Tanrı'ya şükreder...*"⁴⁹ İzmir'e ayak basan Yunan askerleri, Hrisostomos tarafından takdis edilirler ve kendilerine savaş madalyaları verilir. Bir gün sonra (3 Mayıs'ta) ölen Yunan askerleri için "Aya Fotini" kilisesinde Hrisostomos'un yönettiği bir ayin yapılır.⁵⁰ Hrisostomos aynı gün Yunan, İngiltere, Fransa ve ABD yetkililerine İzmir'in işgalinden dolayı duyduğu minnet duygularını ifade eden mektuplar gönderir.⁵¹ 1919-1922 arasındaki Yunan işgali döneminde yerli Rumların lideri olarak işgalcilerle beraber çalışan Hrisostomos, bu faaliyetleri nedeni ile Türklerin düşmanlığını kazanır. İşgal boyunca yerli Rumlardan gönüllü askerler toplamak ve onları eğitmek, İzmir'de kurulan Rum derneği kanalıyla içerden ve dışardan maddi yardımlar toplamak, cephedeki Yunan askerlerine her türlü lojistik destek çabaları ve en sonunda da Yunan askerinin bozguna uğraması ile Müttefik devletlerle diplomasi

⁴³ Yapılan konuşmadan bazı bölümler ve konu ile ilgili "*Neologos*", "*Salpigs*" gibi Rum gazetelerinden çıkan yazılar için bkz. Politi,a.g.e. s. 93-100.

⁴⁴ Politi,a.g.e. s. 68.

⁴⁵ Hrisostomos'un konu ile ilgili mektuplaşmaları ve aynı konu ile ilgili Meclisde Türk ve Rum milletvekilleri arasında yapılan tartışmalar için bkz. Politi,a.g.e. s. 129-155.

⁴⁶ Foropulos, 415; Politi,a.g.e. s. 156; Solomonidi I, 207

⁴⁷ Konuşma metninin tamamı için bkz. Solomonidi I, 223-226.

⁴⁸ Atalay, a.g.e., s. 164.

⁴⁹ Politi,a.g.e. s. 186.

⁵⁰ Solomonidi I, 246.

⁵¹ Politi,a.g.e. s. 189-194.

trafiğini yürütmek gibi çok aktif faaliyetlerde bulunmuştur.⁵² İzmir’de ölümünden bir gün önce yakın dostu Venizelos’a son bir mektup gönderen⁵³ Hirisostomos, Türk hükümeti tarafından yargılanamadan İzmir’de halk tarafından linç edilerek öldürülür.⁵⁴ Ölümü üzerine 25 Eylül 1922’de Patrikhane düzenlenilen ayinde Patrik Meletios, İstanbul’u terk etmekte olan Rumlardan “Hrisostomos gibi cesur olmalarını, kaçışın çare olmadığını, gerekirse kalıp ölmelerini” isteyen bir konuşma yapar.⁵⁵ Hrisostomos, ölümünden uzun yıllar sonra da Türk-Yunan ilişkilerinde bir başka krize neden olur, 1992’de Atina Kilisesi aldığı bir kararla O’nu Aziz olarak ilan eder, buna tepki gösteren Ankara konuyla ilgili olarak Atina’ya bir nota verir.⁵⁶

İşgal yıllarında Yunanistan’ın desteğiyle Patrikhanenin, Karadeniz’de bir “Pontus Cumhuriyeti” kurmak hayali de Türk-Yunan ilişkilerinin bir başka problemlili alanını oluşturur. Patrikhane, kurulacak “Büyük Yunan” devletinin sınırlarını belirleyen bir harita bastırarak Anadolu’da bulunan bütün metropolitliklerine gönderir. Haritada yeni Cumhuriyet, merkezi Samsun olmak üzere Batum’un kuzeyinden İnebolu’nun batısına kadar Karadeniz kıyılarıyla Lazistan, Trabzon, Ordu, Samsun, Sinop, Kastamonu, Ankara, Yozgat, Sivas, Gümüşhane, Şarkikarahisar, Tokat, Amasya ve Çorum illeriyle, kısmen Erzincan’ı içine alır.⁵⁷ Patrikhane adına Karadeniz ve civarındaki “Pontusçuluk” faaliyetlerinde aktif olarak görev alan kişi Hrisanthos Filippidis’tir.⁵⁸ Hrisantos, Trabzon Metropolitliği adıyla kendisine bağlı Zonguldak, Sinop, Samsun, Trabzon, Gümüşhane, Çorum, Yozgat, Tokat ve Sivas illerini içine alan bölgelerdeki papazların lideri olarak görev yapar. Birinci Dünya Savaşı ve Rus işgali döneminde buralarda aktif olarak görev yapan Hrisantos, Mondros Mütarekesi’nin akabinde 27 Mart 1919’da Paris Barış Görüşmelerine katılan Patrikhane heyeti içerisinde yer alır. Heyet Anadoludaki Rumların çektikleri sıkıntıları anlatan ve bölgedeki Rum nüfusunu abartılı bir şekilde gösteren bir raporu ve İstanbul’un Yunanistan’la birleşmesini içeren bir muhtırayı komisyona sunar. Hrisanthos, tüm bu sancılı yıllarda bağımsız bir Pontus devletinin kurulması için çok yoğun çaba sarfeder. Konjektöre göre kimi zaman Ermenilerle, kimi zaman da (sona doğru) Türklerle ittifaklar önerir. Avrupa’da bir nevi mekik diplomasisi yürütür, Yunanistan ve Patrikhane ile çok yakın ilişki içerisinde olur.⁵⁹ Hrisanthos,

⁵² İşgal dönemindeki faaliyetleri için bkz. Atalay, *a.g.e.*, s. 169-178.

⁵³ *Politi, a.g.e.* s. 299-302.

⁵⁴ Yunan kaynakları, Hirisostomos’u Nurettin Paşa’nın halka teslim ettiğini söylerken, Türk kaynakları onun kolluk kuvvetlerinin elinden zorla alınarak linç edildiğini söylerler. *Politi, a.g.e.* s. 304, Solomonidi II, s. 131 vd. ; Foropulos, 416-417; Umar, 313. vd.; Atalay, *a.g.e.*, s. 182.

⁵⁵ Atalay, *a.g.e.*, s. 140.

⁵⁶ Macar, *a.g.e.* s. 83.

⁵⁷ Şahin, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, s. 237-238

⁵⁸ Hrisanthos Filippidis, 1881’de Gümölcine’de doğar. 1904’de Heybeliada Ruhban Okulu’ndan mezun olur, 18 Mayıs 1913’de Trabzon Metropolitliğine atanır. 1938-1941 arasında Atina Başpiskoposluğuna seçilir. 1949’da ölene kadar “Atina Bilimler Akademisi” üyesi olarak çalışmalarını sürdürür. İoannu H. Konstantinidis, “Hrisanthos Filippidis” *ΘHE*, XII/397, Atina, 1968; Yeorgiu N. Tasudi, *Viografike Anamnisiss tu Arhiepiskopu Athinon Hrisanthu to Apo Trapezuntos*, Atina, 1970, s. 13-75.

⁵⁹ Pontus Meselesi ile ilgili faaliyetleri hakkında detaylı bilgiler için bkz. Atalay, *a.g.e.*, s. s. 93-97, 146-151, Stefanos Yerasimos, “Pontus Meselesi, 1912-1923”, *Toplum ve Bilim*, sayı 43/44 Güz, 1988-Kış 1989 İst., 1989., s. 33-76.

bölücü faaliyetleri nedeni ile Türk Hükümeti tarafından gıyaben idama mahkum edildiğinden dolayı çıktığı bir Avrupa seyahatinden bir daha geri dönmesi mümkün olmaz.⁶⁰

Pontus meselesi nedeni ile Yunanistan'dan büyük destek alan ve işgal dönemlerinde Türkler aleyhine siyasi faaliyetlerde bulunan Amasya Metropoliti Yermanos Karavangelos⁶¹, dönemin en aktif siyasi figürlerinden bir başka isimdir. Trabzon Metropoliti Hirisantos, Pontus faaliyetlerinde daha çok diplomatik ve siyasi bir karakter olarak ön plana çıkarken, bir "Megali İdeacı" olan Yermanos Karavangelos, aktif örgütlenme ve çete faaliyetleri ile tanınır, Makedonya mücadelesinde Bulgarlara karşı mücadele eder. Amasya Metropoliti olunca bölgedeki Merzifon Amerikan Kolejinin misyonerlik faaliyetlerine karşı okullar açar. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Karadeniz'deki Pontus'lu Rumların örgütlenmesinde en önemli isimlerden biridir. Karadeniz'de bir Pontus devletinin kurulması için yoğun faaliyetlerde bulunur. Hükümet tarafından yapılan tahkikat neticesinde Samsun ve civarında 100 kadar esnaf ve tüccarı Pontus Cemiyetlerine üye olarak kaydettirdiği ve bu faaliyetlere aktif destek verdiği otaya çıkar. Pontus propagandasına destek için Atina'ya gider, burada İngiliz ve ABD elçileri ile görüşmelerde bulunur. Özellikle İngilizlerle yakın ilişki içerisindedir. Milli mücadelenin başlangıç yıllarında Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkmasıyla onun faaliyetlerini adım adım takip edip Patrikhaneye ve müttefiklere rapor eder. Samsun ve civarında yaşayan Rum köylülerini organize eder ve bölgede silah depoları oluşturur. İstiklal Savaşı sonrası TBMM'nin aldığı tedbirlerden dolayı Türkiye'de kalması mümkün olmaz ve yurt dışında yaşamak zorunda kalır.⁶² Halen Yunanistan'daki Pontus'lu Rumlar için milli bir kahraman olarak anılır.⁶³

Bu dönemlerde Tokat Metropoliti Lavrentios Papadopoulos, Giresun ve Gümüşhane civarındaki Rumları organize ettiği gerekçesi ile yakın takibe alınır. Aslında savaş öncesi dönemde devlete sadakati ile bilinen Lavrentios, şartların değişmesi ile Patrikhane çevresinde oluşan yeni havaya uyum sağlamış bir isimdir.⁶⁴ TBMM'nin kurduğu İstiklal Mahkemelerince gıyabında idama mahkum olanlardan biri olan Papadopoulos, savaş sonrası Yunanistan'da görev yapar.⁶⁵ Pontus mücadelesinde Yermanos Karavangelos'a bağlı olarak çalışan Zile Piskoposu Efthimios Agritelis'de bölgede açıktan çete faaliyetlerine destek verir, silah ve cephane toplar.⁶⁶ Batıdaki faaliyetlerde İzmir Metropoliti Hrisostomos'a yakından destek verenlerden birisi de o zamanki Konya Metropoliti Prokopios

⁶⁰ İkdam, 16 Ocak 1338/1922.

⁶¹ Yermanos Karavangelos, 1863'de Midilli'de doğar, 1888'de Ruhban Okulu'ndan mezun olur, 1891- 1896 arasında Ruhban Okulu'nda öğretmenlik yapar. Sırasıyla Kostaria (1900), Amasya (1908), Yanya (1922) ve Avusturya metropolitliklerine atanır. Yermanos, 1924-1935 yıllarında da Avrupa'da Patrikhane temsilcisi olarak görev yapar. bkz. Tasu Griçopulu, "Yermanos Kravangelis", *ΘHE*, IV/400-402; Vasiliu Th Stavridu., *İ İera Theologiki Sholi tis Halkis*, (bundan sonra kısaca "Halki" şeklinde verilecek) Ekdotikos İkos Adelfon Kiriakidi, Selanik, 1988., s. 203-205.

⁶² Atalay, *a.g.e.*, s. s. 151-153, 158, 160, Macar, *a.g.e.* s. 60-61; *Ortodoksia*, İstanbul, 10 / 1935, s. 107-108; Stefanos Yerasimos, *a.g.m.*, s. 38-43.

⁶³ *Pontiaki Estia*, Selanik, Temmuz-Eylül 1999, s. 274-278; Nisan-Haziran 2004, s. 83-85.

⁶⁴ BOA, DH-KMS, 53-1/21.

⁶⁵ Atalay, *a.g.e.*, s. 154-155, 159; Stavridu, *Halki*, s. 270.

⁶⁶ Yerasimos, *a.g.m.*, s. 44, 59-60, 65

Lazaridis'dir. 1921'de Yunan ordusunun yenilmesi ile başlayan süreçte Hrisostomos'la beraber Rumları teskin etmeye ve cesaretlendirmeye çalışır. Edirne Metropoliti Polikarpos Varvakis, bir Venizelist taraftarı olmasına rağmen, Edirne'nin Yunanistan tarafından işgal edilmesi üzerine bir grup papazla birlikte Atina'ya gidip Venizelos'a teşekkürlerini ifade eder.⁶⁷ İşgal dönemi ile birlikte Patrikhane, kendi belgelerine dayalı olarak ve abartılı bir şekilde, temel hedefi dışarıda bir kamuoyu yaratarak Yunan işgallerini meşru göstermek olan propaganda amaçlı bir rapor hazırlatmıştır. *Kara Kitap* (Mavri Vivlio) adı altında İngilizce ve Fransızca'ya da çevrilerek yayımlanan bu raporda Türklerin yıllardır Rumlara zulüm yaptıkları iddia edilmiştir. "Sürgün Rumlar Komitesi" tarafından kaleme alınan bu raporu hazırlayanlar arasında Ruhban Okulu mezunu Komite başkanı Enez Metropoliti İoakim Yeorgiadis, Kutsal Sinod Başsekreteri Arhimandrit Dionisios Minas'la ikinci sekreter Yermanos Athanasiadis de vardır.⁶⁸ İsmi sayılan bu kişilerden bazıları, TMBB tarafından suçlu bulunmuşlar ve haklarında alınan kararlar nedeni ile Türkiye'yi terk etmek zorunda kalırken bir kısmı da Türkiye'de kalmışlardır.

Türk-Yunan ilişkilerinde İşgal dönemi Patriği Meletios IV Metaksis (1921-1923)'in⁶⁹ de ayrı bir yeri vardır. Koyu bir "Venizelist" taraftarı olan Meletios, 1918-1920'de Atina Başpiskoposluğuna seçilir. Yunanistan'da Venizelos'un seçimi kaybetmesi ile "Kralcılar" iş başına gelince Atina'dan kovulan Meletios, 8 Aralık 1921'de Yunanistan'daki kralcıların itirazlarına rağmen Venizelis'in yakın dostluğu ve "Enosise" olan bağlılığı nedeni ile Fener Patrikliğine seçilir. Bu seçimde Patrikhane zaten daha önce tüm ilişkilerini kestiğini ilan ettiği İstanbul Hükümeti'ni tanımaz ve seçimi kendi kurallarına göre yapar. İstanbul Hükümeti de yeni Patriği tanımadığını, onun Türk düşmanı bir Yunanlı olduğunu ilan eder. Aynı şekilde Türk basınında Atina'da iş başında olan Kralcı yönetim de "Koyu bir Venizelist" olan Patriği tanımaz.⁷⁰ Döneminde kendini Megali İdea'ya kaptıran Meletios IV, kurtuluş savaşı sonrası Türkiye'yi terketmek zorunda kalır. Tam anlamıyla "Megali İdea"nın Anadolu'daki resmi temsilcisi gibi çalışmıştır. Meletios dönemin büyük batılı devletleri ile mektup, telgraf gerektiğinde yüz yüze görüşmeler şeklinde diplomatik faaliyetlerini sürdürürken İstanbul'da ise, Yunan ordusu için gönüllü askerler toplamış, orduya maddi yardım toplamak için İstanbul Rumları arasında çeşitli yardım organizasyonları yapmış, yaralılar için İstanbul'daki okul binalarını hastane olarak tahsis ederek fiilen Yunan ordusunun bir neferi gibi çalışmıştır.⁷¹ Bu nedenle de Mustafa Kemal'in, Patrikhane'yi işgal ve

⁶⁷ Atalay, *a.g.e.*, s. 15-146, 176.

⁶⁸ Stavridu, *Halki*, s. 271, 275, 278; Macar, *a.g.e.* s. 78.

⁶⁹ Fener Patriği (1921-1923) Meletios IV Metaksis, 1871'de Girit'te doğar. 1900'de Kudüs'deki Teoloji Okulu'ndan mezun olur. 1921-1923 arasında Fener Patriği olur. 1926'da ise Kudüs Patriği II. Meletios adıyla Kudüs Patrikliğine seçilir ve 1935'de ölünceye kadar bu görevde kalır. Geniş bilgi için bkz. İoannu. H. Konstantinidis, "Meletios IV Metaksis" *ÖHE*, Atina 1966, VIII/966-969; Mavropulu, s. 154-198; Vasiliu Stavridu, "Dio İkumeniki Patriarhe apo tin Amerikin: Meletios IV Metaksis..." *Orthodoksia* (II. Dönem), Selanik, 7/2000, s. 89- 96; Stavridu, "Two Ecumenical Patriarchs from America: Meletios IV Metaxakis" *Greek Orthodox Theological Review (GOTR)*, Brookline, 1999, Vol. 44. Nos. 1-4, s. 55-62.

⁷⁰ Hakimiyeti Milliye, 15 Aralık 1921; 16 Aralık 1921.

⁷¹ Bu dönem aktif faaliyetleri için bkz. Pontus Meselesi, s. 33-35.

kurtuluş savaşı yıllarındaki faaliyetleri nedeniyle “bir fesat ve hiyanet ocağı”⁷² olarak nitelendirmesinin altında yatan sebepleri, dönemin Patriği Meletios Metaksis’in şahsında patrikhanenin oynadığı bu menfi tutumlarda aramak gerekir. Bunun için Lozan’da da İsmet İnönü, Patrikhanenin yurt dışına çıkarılması için çok uğraş vermiştir.

c. Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Türk-Yunan İlişkilerinde Patrikhane Meselesi

Yeni Türk Devleti ile aralarında Yunanistan’ın da bulunduğu diğer Batılı müttefikler arasında Lozan Görüşmelerinde en büyük sorun Patrikhane meselesi yüzünden yaşanır. Lozan’a giden Türk heyetine verilen 14 maddelik talimatnâmenin içerisinde Patrikhane'nin Türkiye dışına çıkarılması meselesi yoktur. Bu konuyu komisyonda Dr. Rıza Nur dile getirmiş, İsmet Paşa’nın da Patrikhane'yi, Türkler ile Rumların kaynaşıp devlet içinde birlikte yaşamalarına engel bir olduğu görüşünden hareketle⁷³ Türk tarafı Fener Rum Patrikhânesi'nin İstanbul'dan çıkarılmasında ısrar etmiş, 16 Aralık 1922 tarihli oturumda alt komisyona verilen bildirimde Osmanlı Devleti'nde azınlıklara tanınmış olan bütün imtiyazların sona erdiğini, bu sebeple siyasî ve diğer haklarını kaybeden Patrikliğin Türkiye dışına çıkması gereği ifade edilmiş, Türk kamuoyunda da böyle bir beklenti içerisine girilmiştir.⁷⁴ Bunun üzerine Fransa delegesinin “*Patrikliğin tüm yetkilerinden arındırılarak sadece sembolik olarak İstanbul’da kalması*” teklifine başta taraflar sıcak bakarken sonradan azınlık hakları üzerine yapılan tartışmalarda Patrikhane’nin ayrıcalıklarının hala korunuyor olması üzerine antlaşma sağlanamamıştır.⁷⁵ Bu arada Türk tarafının Patrikhâne konusundaki ısrarlı tutumları üzerine işgal döneminin en büyük “Megali İdeacısı” Patrik Melatios, Türk gazetecilere verdiği demeçte;

" *Türkler ve Rumlar ile ilgili düne ait ne varsa unutalım, yeni bir sayfa açalım. Artık Patrikhâne sadece dinî işlerle ilgilenecektir. Geçmişte çok hata yaptık. Bundan sonra Türkler ve Hıristiyanlar arasında dostluk köprüsü olmaya hazırız. Daha önce Rumlar tarafından yapılanlar bir cinnet hâli idi. Türkler aynı şeyi bize tekrarlamayacak kadar geniş gövüllüdür. Şu anda Türklere karşı olan hürmetimiz çok daha fazla artmıştır. Çünkü onlar verdikleri mücadele ile yaşamaya hakları olduğunu bütün dünyaya ispat ettiler.*"⁷⁶ sözleriyle Patrikhânenin haklarının kaybolmamasını ve Rumların mübadele yoluyla Türkiye'den göç ettirilmemesini amaçlamıştır.

Bu arada Ankara’da TBMM’de yapılan görüşmelerde de Patrikhane’nin gitmesi yönünde görüşler beyan edilmiş,⁷⁷ Mustafa Kemal Atatürk de Le Journal Muhabiri Paul Herriot'ya Çankaya'da verdiği demeçte konuyla ilgili şunları söylemiştir:

⁷² Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri III (1918-1937), Ankara, 1961, s. 58.

⁷³ İsmet İNÖNÜ, *İsmet İnönü’nün Hatıraları (1923-1938)*, c. II, İstanbul 1998, Cumhuriyet, s. 130.

⁷⁴ Tanin 17 Aralık 1922; Akşam 17 Aralık 1922; Tanin 19 Aralık 1922

⁷⁵ Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanakları-Belgeler*, Yapı Kredi Yay. İstanbul 1993, c. I, K.:II, s. 158-160, 221.

⁷⁶ Tanin, 2 Aralık 1922.

⁷⁷ Süreyya Şahin, *Fener Patrikhânesi ve Türkiye*, s.266,302-304.

“Azınlıklara gelince, bu konuda değiş-tokuş ileri sürmüştük öbür devletlerin temsilcileri de bizim fikrimizi izlemişler ve onaylamışlardı. Ama bir fesat ve hıyanet ocağı olan, ülkede ayrılık ve uyuşmazlık tohumlan saçan Hristiyan hemşehrilerimizin huzur ve refahı içinde uğursuzluk ve felaket simgesi olan Rum Patrikhanesi’ni artık topraklarımızda barındıranlayız. Bu tehlikeli örgütü ülkemizde tutmamız için ne gibi vesile ve nedenler ileri sürülebilir? Türkiye’nin Rum Patrikhanesi için topraklarında bir sığınak göstermeye ne zorunluluğu vardır? Bu fesat yuvasının gerçek yeri Yunanistan değil midir?⁷⁸”

Uzun görüşmeler neticesinde İsmet Paşa Batılı Devletlerin verdiği garantiyle Patriğin sadece ruhani yetkileri ile İstanbul’da kalabileceğini kabul etmiş, Patrik Meletios’un da Patriklikten ayrılması fikri kabul edilmiştir.⁷⁹ Zorla istifa ettirilen Meletios’un yerine “anti Venizelist” çizgideki Kadıköy Metropoliti Grigorios Zervudakis, 6 Aralık 1923’de Türkiye Cumhuriyeti Döneminin ilk Patriği, Osmanlı Dönemindeki Rum Patrikliği Nizamata uygun olarak seçilmiştir.⁸⁰

Ne var ki Lozan’da Türk-Yunan siyasi ilişkilerinde büyük sorunlara neden olan Patrikhane ve Patrikler konusu iki ülke arasında yapılan mübadele görüşmeleri sırasında aniden Patrik Grigorios Zervudakis ölümü yine uluslararası çapta bir başka krize neden olur. Türkiye ile Yunanistan savaş sırasında yaşanan düşmanlık nedeni ile Türklerle Rumların artık bir arada yaşamasının mümkün olmadığından hareketle Lozan Barış Konferansı esnasında 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan “Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol” ile nüfus mübadelesine karar verirler. Anlaşmaya göre, Yunanistan sınırları içerisinde yaşayan Türklerle, Anadolu’da yaşayan Rumlar mübadeleye tabi tutulurken Batı Trakya’da yaşayan Türklerle İstanbul’daki Rumlar mübadele harici tutulurlar. Ancak Türk ve Yunan tarafının metinde geçen “Etabli” kelimesini farklı yorumlamaları nedeni ile sorunlar yaşanır.⁸¹ Türk tarafı Ekim 1918 tarihinden önce İstanbul’da ikamet eden İstanbullu Rumların, mübadelenin dışında bırakılacağını, İstanbul’a bu tarihten sonra gelenler ise nüfus değişimine tabi olacaklarını söyler. Buna göre Fener’e bağlı 222 din adamından 152’si mübadeleye dahildir. Bunlar içinde Kutsal Sinod üyesi olanlar da vardır. Bu ilkenin uygulanması halinde, 12 Metropolitten oluşan Kutsal Meclis’de sadece üç tane üye Metropolit kalabilecektir. Bunları mübadele haricinde tutmak isteyen Patrikhanenin imdadına, yukarda sözünü ettiğimiz Patrik Grigorios’un ölümü yetişir. Olayın farkında olan Türk hükümeti, seçimden bir gün önce vilayet kanalıyla, onun mübadeleye dâhil olduğunu ve sınır dışı edileceğini, dolayısıyla Patriklik

⁷⁸ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri III, Ankara, 1997, s. 79.

⁷⁹ Bilal N. Şimşir, *Lozan Telgrafları 1922-1923*, C:1, TTK Yay., Ankara 1990, s.362-363; Bu dönem Patrikhane’nin faaliyetleri ve Lozan’da yaşananlar için bkz. Atalay, a.g.e., s.133-243; Macar, a.g.e. s. 65-126.

⁸⁰ Atalay, a.g.e., s. 252.

⁸¹ İ. Soysal, *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları*, Cilt: I (1920-1945), s. 177-183.

seçiminde aday olamayacağını bildirir. Patrikhane Türk hükümetinin uyarılarına rağmen Patrikhanede “Kralcı” gurubun lideri olan Konstantinos Arapoğlu’nu⁸², 17 Aralık 1924’de Patrik seçerek olayı uluslararası bir boyuta taşır ve böylece Kutsal Meclis üyelerinin mübadele dışında tutulmasına ortam hazırlamaya çalışır. Zaten Yunan tarafı da, Patriğin mutlaka mübadeleye dahil metropolitler arasından seçilmesi yönünde Patrikhaneye talimatlar vermiştir.⁸³ Bunun üzerine hükümet harekete geçer; Patrik, seçimden 43 gün sonra, hükümetin emri ile 30 Ocak 1925 sabahı Sirkeci’den Selanik’e giden trene bindirilerek sınır dışı edilir. Bu olay Yunanistan tarafından protesto edilerek Milletler Cemiyetine başvurulur. Türk tarafı ise, bunun Türkiye’nin bir iç sorunu olduğunu söyler. Türk basınında ise “*Halifeyi kolundan tutup trene bindiren bir hükümet, Rum patriğini sınır dışı etmekten elbette ki çekinmez*”⁸⁴ şeklinde haberler çıkar. Bu arada oluşan boşlukta Patriklik görevi, Patrikhanedeki metropolitler tarafından vekâleten yürütülür. Gelişen olayları Selanik’ten takip eden Patrik Arapoğlu istifa etmeyeceğini, gerekirse Patrikhanenin Yunanistan’a taşınabileceğini söyler. Ancak sonuçta Türk ve Yunan hükümetlerinin vardığı anlaşma sonucu sorun çözümlenir. Türkiye sınır dışı edilen Patriğin istifası ve yeni yapılacak Patriklik seçimine sadece Türkiye’de yaşayan metropolitlerin katılabileceğini kabul ettirir, buna karşılık olarak da Fenerdeki Metropolitlerin mübadelesinden feragat eder. Patrikhane ise bir Patriği feda ederek Metropolitlerini kurtarmış olur. Varılan anlaşma gereği sadece 43 günü fiilen patrikhanede olmak üzere beş ay Patrik makamında bulunan Patrik Arapoğlu 22 Mayıs 1925’de istifa ettirilerek⁸⁵ Türk-Yunan ilişkilerinde Patrikhane kaynaklı bir sorun daha şimdilik! aşılmış olur.

Patrikhane ve Türk hükümeti bağlamında dönemin en sıcak olaylarından biri de Fener Patrikhanesinden ayrılarak “Türk Ortodoks Kilisesi” adıyla ayrı bir kilise kuran Papa Eftim’in⁸⁶ mücadelesidir. Burada bu konuya girmeyeceğiz, ancak İşgal Dönemi ve Kurtuluş Savaşı sırasında Ankara hükümetinin ve Türk halkının yanında yer aldığını, Ankara hükümeti

⁸² Konstantinos Arapoğlu, 1889’da Bursa yakınlarındaki Kumyaka’da doğar. 1885’de Ruhban Okulundan mezun olur. Konstantinos, Patrikhane içerisinde “Kralcı Grubun” lideridir. 17 Aralık 1924’de kısa süreliğine Fener Rum Patrikliğine seçilir, 28 Kasım 1930’da Atina’da ölür. Stavridu, *Halki*, s. 264; Tasos Ath. Griçopulos “Konstantinos Arapoğlu” *ÖHE*, Atina, 1965, VII/ 1246; Çımani, s. 300-304.

⁸³ Alexis Alexsandris, “The Expulsion of Konstantine VI: The Ecumenical Patriarchate and Greek Turkish Relations, 1924-1925”, *Balkan Studies*, 22/1981, Selanik 1981. s. 335, 357; Macar, *a.g.e.* s. 128, 132,138.

⁸⁴ Tanin, 1 Şubat 1925.

⁸⁵ Alexsandris, 335, 357; Macar, *a.g.e.* s. 128, 132,138; Çımani, s. 304.

⁸⁶ Asıl adı “Pavlos Karhisaridis” olan Papa Eftim, (1883-1968) Yozgat’a bağlı Akmedini’nde doğar. Ankara Ticaret Okulu’nda okur, 1911’de evlenir, üçü kız olmak üzere beş çocuk sahibi olur. 1912’de takdis edilerek “Eftimios” (Eftim) adını alır. Bir süre ticaretle uğraşır. Daha sonra “Keskin”de çalışmaya başlar. Soyadı Kanunu çıkınca Atatürk’ün isteğiyle “Erenerol” soyadını alır. İşgal dönemlerinde Patrikhaneden ayrılarak “Türk Ortodoks Patrikhanesi”ni kurar (1921) ve Milli Mücadele sırasında TBMM’nin yanında yer alır. Mensubu çok az olmakla birlikte Türkiye Cumhuriyeti boyunca da Patrikhaneye karşı olan muhalif tavrını sürdürür. Ölümünden sonra onun bu mücadelesi çocukları tarafından devam ettirilir. Bkz. Erol Cihangir, *Papa Eftim’in Muhtıraları ve Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi*, İst., 1996, Mavropulu, s. 265-294; Atalay, *a.g.e.*, s. 187-196, 224-225, 234-250; Macar, *a.g.e.* s. 84-94, 113-115, 156-164, 214-217,236,264-266.

tarafından Patrikhane'ye karşı desteklendiğini ifade etmekle yetinelim. Eftim ve onun kurduğu Türk Ortodoks Cemaati ile Fener Patrikhanesi arasındaki sorunlar, özellikle cemaat malları ve kiliseler konusunda Cumhuriyetin ilk dönemlerinden günümüze kadar devam etmektedir.

Uzun süredir çalkantılı devam eden Türk-Yunan ilişkilerinde 1930'lu yıllardan itibaren bir Türk-Yunan dostluğu dönemi başlar ve karşılıklı üst düzey ziyaretler yapılır. Bu hava Patrikhane'ye de yansır ve Türkiye'ye gelen Yunan devlet adamları herhangi bir tepkiyle karşılaşmadan Patrikhane'yi ve Ruhban Okulunu da ziyaret ederler. Bunlardan biri de 1930 yılında Türkiye'ye gelen Yunanistan Başbakanı Venizelos'dur. Bundan böyle Cumhuriyet döneminde Türkiye'ye gelen Yunanlı heyetlerin Patrikhane'yi ve Ruhban Okulunu ziyaretleri bir gelenek halini alır. 1935'de Patrik II. Fotios ölünce yeni seçimde patrikhanenin adayı Kadıköy Metropoliti Maksimos'tur, ancak vilayet bu seçimde Maksimos'un ve Terkos Metropolitanin adaylığını onaylamaz. Bunun üzerine Veniamin I, 18 Ocak 1936'da patrik seçilir. Bu ilişkilerin yumuşama dönemine girdiği sırada Patrikhane için beklenmedik bir seçimdir, zira yeni patrik yaşlı ve rahatsızdır. 1936'da Heybeliada'daki Ruhban Okulunun ve Çam Manastırı Yetimhanesinin istimlakı meselesi nedeni ile Patrikhane ile yaşanan sorunda, 13 Nisan 1944'de Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ile Yunanistan Başbakanı Metaksis arasında yapılan görüşmede çözülür, Ruhban Okulu Patrikhane'ye iade edilecek, Çam Manastırı ise istimlak yolu ile Hazineye devredilecektir.⁸⁷

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde uluslar arası konjunktörde oluşan yeni dengelerde Türkiye ve Yunanistan, Komünist blok karşısındaki ABD safında yer aldıkları için sorunlar minimum düzeyde kalır. Soğuk Savaşın başladığı yıllarda, kendi topraklarındaki Ortodoks kilisesinin gücünü politikaya tahvil etmek isteyen Stalin'e karşı ABD, Fener Patrikhanesi'ni destekler. 1948'de "Komünist Patrik" olarak bilinen Fener Rum Patriği Maksimos, zorla istifa ettirilir. Yunanistan'ın adayı Kurtuluş Savaşı yıllarındaki meşhur Trabzon Metropoliti Pontuşçu Hrisanthos'dur. Türkiye ise, bu isme karşıdır. Patrikhane'nin gönlünde yatan isim Terkos Metropoliti İoakim'dir. ABD yönetiminin adayı Kuzey ve Güney Amerika Başpiskoposu Ahtinagoras'tır.⁸⁸ Ortodoks Kilisesini bir dış politika malzemesi olarak kullanmak isteyen

⁸⁷ Emre Özyılmaz, *Heybeliada Ruhban Okulu*, Tamga Yay., Ankara, 2000, s. 73-76; Macar, *a.g.e.*, 288-291.

⁸⁸ Asıl adı Aristoklis Spiros olan Athinagoras, 25 Mart 1886'da Yanya'da dünyaya gelir. 1910'da Heybeli Ada Ruhban Okulundan mezun olur. 1930-1949 arasında Patrikhanenin seçimiyle Kuzey ve Güney Amerika Başpiskoposu olur. Burada oldukça başarılı bir dönem geçirir. 1949-1972 arasında Fener Patriği olan Athinagoras, 23 yıllık görevi ile Cumhuriyet döneminde en uzun süre Patriklik yapan kişi unvanına da sahip olur. Patrikhane onun döneminde siyasi konjunktöründe etkisiyle gerek yurt içinde ve gerekse yurt dışında çok aktif olur. Athinagoras için şu kaynaklara bakılabilir: Dimitrios Gr. Cakonas, "Athinagoras I" *ØHE*, Atina 1962, I/602; Vasiliu Stavridu, "İsagogi is tin Singrafin Viografias" *Athinagoras I İkumenikos Patriarhis O İpirotis*, İoannina (Yanya), 1975, s. 31-32, 42-43; Çımani, *Apo İpsili Skopia İ Patriarhe Konstantinupoleos*, s. 339; Stavridu, "Dio İkumeniki Patriarhe" s. 97-98.

ABD Başkanı Truman'ın hedefi, komünizmle barışarak yükselişe geçen Rus Kilisesinin etkisini kırmaktır. (Nitekim Athinagoras'ın Patrik olunca yapacağı ilk işlerden biri de cemaatin içerisinde Yunanistan'da askerlik yapıp Yunan iç savaşında komünizme destek veren İstanbullu Rumların aforoz edileceği açıklamasıdır.) Dolayısıyla her zaman Patrik seçiminde karşı karşıya gelen Türkiye ve Yunanistan'ın yanı sıra bu sefer denkleme ABD de dahil olur. Bu dönemde Marshall Planı çerçevesinde ABD'den yardım alan Türkiye de, ABD'nin aday Athinagoras'ın Patrikliğine yeşil ışık yakar. Patrik olacak kişinin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olması zorunluluğu nedeniyle Athinagoras, alencele Türk vatandaşı yapılır.⁸⁹ Athinagoras'ın Patrikliğe seçilmesi Türkiye'nin uluslararası arenada belki de ilk kez bu kadar Patrikhane üzerinden siyasi bir kazanım elde etme girişimidir. Bu seçim, Truman doktrininin dini yönünü oluşturan bir ABD operasyonudur. Nitekim yeni Patrik, daha henüz ABD'de iken verdiği beyanatta, üstlendiği görevin “Truman doktrininin (ABD başkanının dış politika siyasetinin) dini bölümünü oluşturduğunu ve artık Birleşik Devletlerin ilk savunma sınırının Kars'a kadar dayandığını” itiraf eder. Yeni Patrik 26 Ocak 1949'da ABD başkanı Truman'ın özel uçağı ile Türkiye'ye gelir. İlk günlerde Ankara'ya gider ve Cumhurbaşkanı İnönü ile görüşür. Böylece Athinagoras, Türkiye Cumhuriyeti döneminde Ankara'yı ziyaret eden (1949, 1952) ilk Patriktir. Yine o, bir Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı (Adnan Menderes, 1952) tarafından Patrikhane'de ziyaret edilen ilk ve son Patrik olacaktır. Ortodoks çevrelerce “Yeni Dünyanın Yeni Musa'sı” olarak isimlendirilen Athinagoras'ın Patrik seçilmesiyle siyasi konjoktörün de avantajları ile 1949-1955 arasında “Altın Dönemini” yaşayan Patrikhane, mülkiyet meselesi, Heybeliada Ruhban Yüksek İhtisas Mektebi statüsüne geçirilmesi, Patrikhane matbaasının açılması gibi konularda çok önemli kazanımlar elde eder.⁹⁰

1955'lerde başlayan Kıbrıs Meselesi yüzünden Türkiye ve Yunanistan arasında yaşanan gerginliklerden iki tarafın azınlıkları ve kurumları da zarar görür, iki taraf da dış politikasında artık birer baskı unsuru olarak kullanılmaya başlanır, Türkiye aleyhinde faaliyet gösteren Patrikhanenin bazı din adamlarına pasaportları verilmez veya ülkeye girişleri engellenir. 1965'de Patrikhanenin Türk hükümeti tarafından teftiş edilmesi kararı alınır, Patrik Athinagoras hükümetin buna hakkı olmadığını söyler ve karşılıklı söz düellosu yaşanır, başlatılan teftiştten ABD'nin girişimi ile vazgeçilir. Tüm bu yaşananlar Yunanistan ve ABD'deki Rumlar tarafından çeşitli uluslararası platformlara taşınır.⁹¹ 1972'de Heybeliada Ruhban Okulu'nun “Teoloji” kısmı kapanır. Okulun yeniden açılması meselesi o günden

⁸⁹ Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı yapılması ile ilgili ayrıntılara dönemin Emniyet Genel Müdürü Siyasi Daire Başkanı Çağlayangil anılarında yer verir. İhsan Sabri Çağlayangil, *Anılarım*, İstanbul, 1990, s. 340-341.

⁹⁰ Macar, *a.g.e.* s. 188-189, 192; Stavridu, “Dio İkumeniki Patriarhe.” s. 101.

⁹¹ Macar, *a.g.e.* s. s. 200 vd.

Bugüne Türk-Yunan ilişkilerinin en önemli sorun olarak kalmaya devam eder.⁹² Bu uygulamalara karşılık olmak üzere Yunanistan, Batı Trakya'daki Türk azınlığı için birtakım kısıtlamalara gider.

Patrik Athinagoras'ın ölümü ile yeni Patriğin seçiminde yine sıkıntılar yaşanır. Fenerin aday Kadıköy Metropolit Meliton'dur. Valilik onaylanmak üzere kendisine verilen listedeki adaylardan Patrikhanenin en güçlü adayı Kadıköy Metropolit Meliton ismini listeden çıkarır. Bunun üzerine Yunanistan yine devreye girer, ayrıca Vilayetin yeni patrik seçiminde noter bulundurulması isteğine de karşı çıkar, ancak bir sonuç alamaz.⁹³ Gelişmeler üzerine Patrikhane İstanbul doğumlu ve Ruhban Okulu mezunu Gökçeada ve Bozcaada Metropolit Dimitrios Papadopulos'u, 16 Temmuz 1972'de Patrik olarak seçer.⁹⁴ Patrikliğinin ilk yılları, 1974 Kıbrıs Müdahalesi nedeniyle Patrikhane sessizliğin hakim olduğu bir dönemdir. Bu dönemlerde ABD'li, Yunanlı yetkililerle görüşen Ruhban Okulu mezunu Gökçeadalı ABD Rum Ortodoks Kilisesi Başpiskopos İakovos, Türkiye karşıtı bir kamuoyu oluşturmaya çalışır.⁹⁵ Türkiye'de katıldığı bir ayini yönetmeye izin verilmeyince apar topar ABD'ye dönen Başpiskopos, 10 Nisan 1966'da New York Times'ta Türkiye karşıtı bir bildiri hazırlar ve bunu ABD'deki önemli dini liderlere imzalatır. Bunun üzerine Türkiye tarafından "istenmeyen adam" (*person non grata*) olarak ilan edilir ve Türk vatandaşlığından çıkarılır. Ancak 1985'de Özal tarafından sağlanan özel izinle Türkiye'ye girebilir.⁹⁶ Bu yıllarda İakovos, Özal döneminde Türk-Yunan ilişkilerinde arabulucu rolü oynamaya çalışır.⁹⁷ Ayrıca Türk medyasında, İakovos'un, Türk hükümetinin Patrikhane binasının yeniden inşasına izin vermesi karşılığında ABD'deki Emeni soykırımı tasarısını önlemeye çalışacağını söylediği yazılır.⁹⁸ Bartholomeos'un Patrik seçilmesinin arefesinde Patrik seçilmeyi umut eder ve Ankara'ya sıcak mesajlar yollamaya başlar.⁹⁹ 1974-1978 arasında Türkiye'nin Kıbrıs müdahalesi nedeni ile Yunanistan'la ilişkilerinin gergin olduğu dönemde Türk Emniyeti, bir sonraki dönemde Patrik seçilecek olan Alaşehir Metropolit Bartholomeos'un da aralarında bulunduğu beş metropolite¹⁰⁰ pasaport vermez. 1977'de hükümetle yumuşama dönemine girilir. SSCB'nin dağılması ile Patrikhane, ABD'nin de desteğiyle bu bölgelerle ilgilenmeye başlar.¹⁰¹ Öyle ki Patrik Dimitrios, 1987'de Moskova'yı ziyaret eder, böylelikle 1589'dan beri, yaklaşık 400 yıl sonra ilk kez bir Fener Patriği Rus Kilisesi'ni ziyaret etmiş olur. 1990'da ise Patrik bu sefer ABD'ye gider ve böylece

⁹² Ruhban Okulu'nun kapanma süreci ve yeniden açılmasına yönelik girişimleri için bkz. İnci, *Ruhban Okulu*, s. 112 vd.

⁹³ Macar, *a.g.e.* s. 225-226.

⁹⁴ Vasiliu Stavridu, *O İkumenikos Patriarhis Dimitrios (Papadopulos) (1972-1991)*, Ekdotikos İkos Adelfon Kiriakidi, Selanik, 2001, s. 31; Klironomia, Selanik, 21/1989, s. 9.

⁹⁵ İakovos'un tüm önemli yazışmalarını ve kendisi ile yapılan röportajları içeren bir çalışma için bkz. Yeorgios P. Maluhos, *Ego O İakovos*, Ekdotikos Organismos Livani, Atina, 2002. s. 322-332

⁹⁶ Macar, *a.g.e.* s. 212, 229-230.

⁹⁷ Yeorgios P. Maluhos, *Ego O İakovos*, 282-286

⁹⁸ *Cumhuriyet*, 27 Kasım 1989.

⁹⁹ Macar, *a.g.e.* s. 284.

¹⁰⁰ Bunlar: Kadıköy Metropolit Meliton, Stavropolis Metropolit Maksimos, Haldia Metropolit Kirillos, Alaşehir Metropolit Bartholomeos, Melitini Metropolit İoakim'dir. İlk üç isim aynı zamanda Patrik seçiminde adaylık listesinden çıkartılan kişilerdir.

¹⁰¹ Çelik Gülersoy, "Vahiy ve Çevre" *Cumhuriyet*, 22 Ekim 1995

tarihte ilk kez bir Fener Rum Patriği ABD'yi ziyaret eder. Bu ziyaretle ABD tarafından Patrikhaneye yeni biçilen rol, Doğu Blokunda oluşan boşluğu ABD'nin çıkarları ve politikaları doğrultusunda doldurmak ve yeni nüfuz alanları oluşturmaktır. Bu nedenle Patrik başta başkan Bush olmak üzere üst düzeyde kabul görür. Ayrıca bu ziyarette Patrikhanenin sorunları masaya yatırılır ve kilisenin güçlendirilmesi için yapılması gerekenler ele alınır.¹⁰² Böylece Patrikhane meselesi başta Türk ve Yunan hükümetleri arasında bir sorun olurken, 1950'lerden itibaren bu halkaya ABD girmiş olur. Soğuk Savaş sonrası dönemde ise Türk-Yunan ilişkilerinde Patrikhane meselesi gündeme geldiğinde ABD, Yunanistan'dan daha fazla ve daha etkin olarak inisiyatif alır.

Patrik Dimitrios'un 2 Ekim 1991'de ölümü üzerine, Özal'ın devreye girmesiyle yeni Patriğin seçilmesinde Yunanistan'la ve ABD ile herhangi bir sorun yaşanmaz. Vilayet, bu sefer bir önceki seçimde listeden ismini sildiği Kadıköy Metropoliti Dimitrios Arhontonis (Bartholomeos)'in de adının olduğu seçim listesini, müdahale etmeden Patrikhaneye yollar. Patrikhane de yapılan seçimde Bartholomeos, 22 Ekim 1991'de 270. İstanbul Başpiskoposu ve Fener Patriği olarak seçilir.¹⁰³ Öncekilere göre genç yaşta (51) Patrik seçilen Bartholomeos dönemi, uluslararası konjonktürün de etkisiyle Patrikhanenin hızla dışa açıldığı ve küreselleşme çabalarının arttığı bir dönemdir. Döneminde Yunanistan Kilisesi ile bazı sorunlar yaşar, "Yeni Bölgeler"¹⁰⁴ (Atina ve İstanbul Kilisesi'nin ruhani bölgeleri), AB'de nezdinde Avrupa'da açılan Patrikhane Bürosu, Patrikhanenin Vatikan'la yürüttüğü diyalog gibi konularda tartışmalar yaşanır. Ayrıca buna ilaveten Patriğin "çevre", "barış ve diyalog" toplantıları adıyla iyice artan uluslararası faaliyetlerine Türkiye'den Fener'in "Vatikanlaşması" ve uluslararası arenada "Ekümenik Patrik" adıyla boy göstermesine tepkiler yükselir. Meclis de konuya dair soru önermeleri verilir.¹⁰⁵ Yine bu dönemde Patrikhane, Ukrayna ve Estonya Kiliseleri üzerinde Moskova Patrikliği ve Vatikan'la çekişmeler yaşanır, bir süre Vatikan'la ilişkiler askıya alınır. 1995'de Yunanistan'ın Türkiye'nin Gümrük Birliğine girişini veto tehdidinde, Türkiye Patrikhane'ye yönelik kısıtlamalar getirebileceği kartıyla karşılık verir ve

¹⁰² Macar, a.g.e. s. 226-227, 231-235.

¹⁰³ Asıl adı Dimitrios Arhontonis olan Bartholomeos, 29 Şubat 1940'de Gökçeada'da doğar. 1961'de Ruhban Okulu Okulu'ndan mezun olur. 1963-1968 yılları arasında Patrikhanenin İsviçre'deki Bossey Enstitüsünde ve Almanya'da Münih Üniversitesinde bulunur. En son Roma'daki Gregorian Üniversitesi Doğu Araştırmaları Enstitüsünden "*Kutsal Kanunların Kodifikasyonu ve Ortodoks Kilisesinde Kanonik Düzenlemeler Üzerine*" adlı teziyle doktora unvanı alır. 1973'te Alaşehir, 1990'da da Kadıköy Metropolitliği'ne atanan Bartholomeos, 1991'de de Fener Rum Patriği olarak seçilir. Stavridu, *Halki*, s. 485.

¹⁰⁴ Bugün "*Neon Horon*" (Yeni Bölgeler) olarak bilinen ve 36 metropolitliği bulunan bu yerler, 1928'de Fener ve Yunan Kiliseleri arasında şartlı olarak imzalanan on maddelik "Yetki Devri Anlaşması" ile Yunanistan Kilisesine bırakılmış olan yerlerdir. Anlaşmaya göre bu yerler belli şartlara bağlı olarak, herhangi bir tarih verilmeksizin gerektiğinde Patrikhane'ye verilmek üzere Yunan Kilisesi'ne devredilmiştir. Patrikhane zaman zaman bu bölgeler üzerindeki tasarruf hakkını kullanmak ister. *İmerologion tu İkumeniku Patriarhiu Etus 2001*, Ekdosis İkumeniku Patriarhiu, Selanik, 2001 s. 931-935. (Anlaşmanın Türkçe tüm metni için bkz. Yorgo Benlisoy – Elçin Macar, *Fener Patrikhanesi*, s. 68-70).

¹⁰⁵ Macar, a.g.e. s. 241-244, 247-248, 280-287.

Patrik bu konuda Atina'yı ikna etmeye çalışır. Patrikhane'nin taleplerini dikkate alan Yunanistan, Türkiye'nin Gümrük birliğine ve AB'ye girmesini destekler, Türkiye'nin birliğe alınmasıyla Patrikhane ve İstanbul'daki Rumların konumlarının daha iyi olacağı beklentisi içerisindeydi. Aynı kanaati taşıyan Bartholomeos ve diğer Patrikhane yetkilileri¹⁰⁶ Türkiye'nin AB'ye üyeliğine destek verirler.¹⁰⁷

Bartholomeos'a göre Bugün Patrikhane'nin Vakıf Malları, Hayır Kurumları vb dışında en temel iki acil sorunu vardır, bunlardan ilki Ruhban Okulu'nun yeniden açılması ve böylelikle İstanbul'da cemaati azalan Patrikhanenin yok olmaktan kurtarılması, ikincisi ise Patrik adaylarının Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olma zorunluluğundan kaynaklanan sorunlardır. Zira Lozan Anlaşması'na göre Patrikhane'nin karar organı Sen-Sinod Meclisi'nin üyelerinin ve Patrik'in Türk vatandaşı olması gerekiyor. Ancak son dönemde Türk vatandaşı Ortodoks din adamı yetişmediğinden Patrikhane'de bir süredir bu konuda sıkıntı yaşanmaktadır. Daha önceki ziyaretlerde olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 14-15 Mayıs 2010'deki Yunanistan ziyaretinde de Patrikhane'nin bu talepleri Yunan yetkililer tarafından dile getirilmiş, Başbakan Erdoğan basına yaptığı açıklamalarda hem Patriğin Ekümenikliği hem de yabancı metropolitlere Türk vatandaşlığı hakkı verileceği konularında Patrikhane'yi rahatlatan açıklamalarda bulunmuştur. Son günlerde basına düşen açıklamalara göre Vatandaşlık için başvuran yaklaşık 30 metropolitte 15'i mülakata çağırılmıştır. Konuyla ilgili Patrikhane çevreleri "*Başbakan Tayyip Erdoğan sözünü tutuyor. Bizim için son derece önemli bir karar. Hatta Heybeliada Ruhban Okulu'nun tekrar açılmasından bile daha önemli. Çünkü, Ruhban Okulu mezunlarının Patrikhane'de kalıp kalmayacağı bilinmez. Buna karşı Türk vatandaşlığı alacak metropolitlerle patrikhanenin personel sorunu çözülmüş oluyor*" diye açıklama yaparlar. Haberin devamında Avusturya Metropoliti Mihail'in, mülakat için İstanbul Valiliği'ndeki Nüfus ve Vatandaşlık İşlemleri Müdürlüğü'ne başvurduğunu, Metropolit Mihail'in, Yunan To Vima gazetesine "*Tarihi bir adım söz konusu. Bir zamanlar Türkiye'de yaşayan din adamları Türk vatandaşlığından çıkarılırdı. Türkiye ile Yunanistan arasında önemli bir adım atıldı. Patrikhanenin tarihi merkezindeki geleceği teminat altına alınıyor*" şeklinde açıklama yaptığı bildirilir.¹⁰⁸

Sonuç

Türk-Yunan siyasi ilişkilerinde Patrikhane sorununun kökleri Yunanistan'ın bağımsızlığına kadar geri gider. Bu tarihlerden itibaren iki ülke ilişkilerinin en önemli gündem maddelerinden birini Patrikhane meselesi oluşturmuştur. Yine o tarihten Bugüne bu sorun görünüşte sadece Türk-Yunan ilişkileri bağlamında ele alınmış olsa da arka planda sürekli başka ülkeler hep gündemde olmuştur. On dokuzuncu yüzyılın ikinci çeyreğinden yirminci yüzyılın ilk çeyreğine kadar duruma göre bazen Rusya, bazen İngiltere ve diğer batılı devletler, Yunanistan ve Patrikhane lehine konuya müdahil olmuşlardır.

¹⁰⁶ Cumhuriyet, 3 Ekim 1995.

¹⁰⁷ Macar, a.g.e. s. 248-249.

¹⁰⁸ Hürriyet, 15 Temmuz 2010.

1950'lerden 1990'lara kadar Patrikhane meselesi Türk-Yunan ve ABD ile ilişkiler bağlamında ele alınmış; özellikle soğuk savaş sonrasında Patrikhane eksenli sıkıntılarda Türkiye'nin karşısında sürece Yunanistan'la birlikte ABD dahil olmuştur. 1990'lardan sonra ise denklemin dördüncü aktörü olarak devreye AB girmiştir. Her ne kadar AB'nin etkisi ABD'ye göre daha zayıf olsa da Yunanistan, Türkiye'nin AB'ye giriş sürecinde diğer sorunlarda olduğu gibi Patrikhane meselesini bir Türk-Yunan sorunu olmaktan çıkartıp, AB üyesi olmanın tüm avantajlarını kullanarak konuyu Türkiye AB meselesi haline getirmeye çalışmıştır. Patrikhane meselesi ve buna bağlı olarak Türkiye'deki Rum azınlıkla Yunanistan'daki Batı Trakya Türk azınlığın sorunlarının çözümü veya minimize edilme gayretleri Türk-Yunan ilişkilerinin seyrine, o anki konjoktörün durumuna ve devreye giren üçüncü aktörün (Rusya, İngiltere, ABD, AB vb) etkisine bağlı olarak değişkenlik arz etmiştir. Örneğin 1930'lardaki Türk-Yunan dostluğu, 1950'lerde her iki tarafın ABD ekseninde yer alması 1980'lerde ve 2000'li yıllarda başlayan Türk-Yunan yakınlaşması sorunların çözümünü daha kolay hale getirmiştir. Ancak Türkiye, Türk-Yunan ilişkileri bağlamında gerekli gördüğü durumlarda diğer aktörlerden bağımsız olarak Patrikhane (ve Azınlıklar) meselesinde tek taraflı bazı tasarruflarda bulunmuştur (1960'lı yıllarda başlayan ve devam eden Kıbrıs meselesi örneğinde olduğu gibi). Buna, Yunanistan da kendi ülkesindeki Türk azınlığın haklarında yaptığı kısıtlamalarla karşılık vermiştir.